

NYUGATI HATÁRVÉDELMI STRATÉGIAI—TAKTIKAI JELENTŐSÉGÉNEK NÉHÁNY KÉRDÉSE A XI—XII. SZÁZADBAN

Dr. Horváth Miklós őrnagy

A XI—XII. század nemcsak a magyar állam megalakulásának és fejlődésének időszaka, hanem a magyar állam függetlenségi küzdelmeinek első szakasza is.

A fiatal feudális magyar állam csak a XI. században tizenegyszer küzdött meg német hódítók és azok vazallusainak az önállósága ellen irányuló támadásaival, mely támadásokat feudális méretek szerint nagy katonai felkészültség jellemzett. Nem beszélve a nyugati határunkra nehezedeő, szinte nyílt háborút jelentő XII. századi állandó határinciden-sekről.

A külső támadások mellett az új államot belső feudális párt harcok rázkódtatták meg, amelyeket a német császárság is állandóan szított és nem egyszer sikerrel használt fel a keleti hódító törekvéséhez minő politikailag, mind katonailag. S ez a körülmény még nehezebbé, bonyo-lultabbá tette a fiatal magyar állam létét, függetlenségi küzdelmét a német hódítókkal szemben. Ezért kiált fel Dante egyszerre az aggódás és az elragadtatás hangján: „O beata Ungheria, se non si lascia Piu malmenare!”¹

A belső ármánykodás és a külső támadás ellenére a fiatal feudális magyar állam *katonailag* győzelmesen ellent tudott állni a német császárságnak.

Felvetődik a kérdés: *mi volt az oka, hogy a feudális fejlődés elején tartó magyar állam és társadalom gátat tudott vetni a társadalmi és állami fejlődésben előrehaladottabb német feudális nagyhatalom keleti expanziós politikájának?!*

A kérdésre már az egykorú, illetve valamivel később élő történe-nseink is igyekeztek feleletet adni. Krónikásaink feudális nacionalista szemlélete a mesemondók módján a magyar tulajdonságok felmagasz-

¹ *Alighieri Dante: Divina Comedia. Paradiso XIX. 142.* („Oh boldog Magyar-ország, ha többé nem engedi, hogy oly csúful bánjanak vele!”)

talásában, az idegenek sajátosságának becsméréseben jelölik meg népünk győzelmének okát „a fenevadak módjára ordító németekkel”² szemben. Ilyen alapon mondja Anonymus a magyar népről, hogy az már eleitől fogva „kemény volt a csatára, gyors a lovaglásra... és íjra és nyilazásra a világ minden népénél derekabb volt.”³

A korai középkor magyar államának győzelme a német hóditási törekvésekkel szemben a társadalmi, politikai, gazdasági és hadügyi téren meglevő külső és belső erőforrások sokrétű összefüggése és kölcsönhatása következtében vált lehetségessé és testesült valósággá.

I.

A korai magyar—német háborút ábrázoló polgári és ellenforradalmi hadtörténetírás egyes eszmei és szakmai jellemvonásainak bírálata

Jelen tanulmány csak a korai feudális magyar állam hadművészetének egyik sajátosságát: a határvédelem stratégiáját és taktikáját tárgyalja, amely a többi tényezővel együtt jelentős mértékben elősegítette a függetlenséget biztosító katonai győzelmeket. A magyar hadművészetnek ez a súlypontkérdése a magyar határvédelemre a sajátos egyedi vonások mellett rendkívül sok azonosságot mutat a keleti szláv államok határvédelmi hadműveleteivel s ugyanakkor szembetűnő eltérést a nyugati feudális határvédelmi rendszertől.

Minden bizonnyal a szlávellenes nemzetiségi politika eszmei indítéka, hogy sem a polgári, sem az ellenforradalmi korszak történet- és hadtörténetírásai — amelyek pedig előszeretettel foglalkoztak a korai középkor történetével — a XI—XII. századi határvédelem stratégiai—taktikai jelentőségét, valamint hasonlóságát a keleti szláv határvédelemmel nem, vagy pedig a valóságnak meg nem felelően elemezték.⁴

A magyar szabadságért küzdő polgári történetírók őszinte, lelkes hazafiassággal írtak népünk korai németellenes harcairól. A múlt század első évtizedében jelent meg az első ilyen irányú és magyar nyelvű, nagyterjedelmű munka; Virág Benedek „Magyar Századai”⁵ történelmünknek 1526-ig terjedő időszakáról. Virág — akit Toldy Ferenc joggal

² E. Szentpétery: *Scriptores Rerum Hungaricarum* (továbbiakban SRH) I. 323. o.

³ E. Szentpétery: SRH. I. 37.: „... gens dura erat ad pugnandum et super equos ad pugnandum... et arcu ac sagittis meliores erant super omnes nationes mundi...”

⁴ A korai középkorral foglalkozó magyar polgári és ellenforradalmi kor hadtörténetírás bírálata nem fér el egy ilyen tanulmány keretei közé. A téma teljes kimerítése hosszabb tanulmányt igényel. Most csak a legfontosabb problémákat lehet felvetni, kiélezve az egyes kérdéseket. A marxista hadtörténetírásnak azonban sort kell kerítenie az előbb említett hadtörténetkutatások elvi és szakmai bírálata.

⁵ Virág Benedek: *Magyar Századai*. 3. kiadás. Pest, 1862.

„a magyar lélek tüzes ébresztőjének” nevez⁶ — munkájában mellőzi a magyar és német állam közötti korai háborúk tudományos katonai elemzését. Erre a magyar történelem első monografikus feldolgozója szakmai képzettség hiánya miatt nem is volt képes, s az akkori magyar hadművészetben Bölcs Leó által rögzített hadi viszonyok továbbélését, sőt példakénti(!) fenntartását látta. Virág a magyar függetlenség megóvását a nagy uralkodóknak romlatlan „szittyai” hadvezéri képességében véli biztosítottnak. Történelemszemlélete a kor tudományos színvonalának megfelelően nem érti meg, hogy a hadsereg szervezete, fegyverzete, stratégiája és taktikája „mindenekelőtt a termelés mindenkeri fokától és a közlekedési utaktól függ”; nem látja a hadvezérek szerepét, amely az előbbieket függvénye.⁷ Virág Benedek hadtörténeti állásfoglalását meghatározza azonban az is, hogy a polgári történetírás e korszakának Habsburg-ellenessége sem mentes a helytelen nemzetiiségi szemlélettől: a szláv népek alacsonyabbrendűségének hangsúlyozása a katonai tulajdonságokra is vonatkoztatva. Ezért nem is veszi észre népünk németellenes harcainak hadművészeti összefüggését a keleti szláv államoknak ugyancsak a német hódítók elleni háborújuk művészetével.

A magyar reformkor egyik alapvető célkitűzése volt az önálló hadsereg megteremtése. Ezen cél szolgálatába állította Horváth István, a nemzeti függetlenség harcos történésze a szerkesztésében megjelenő „Tudományos Gyűjtemény” című folyóiratot. Maga Horváth István, aki Virág Benedek tanítványa és Vásvári Pál tanára volt, a hadtörténeti kutatás terén nem megy túl mesterén. A folyóirat hadtörténet-írói között azonban megtaláljuk Kiss Józsefet, aki szakmailag mutat fel újat. Ő már utal a korábbi középkor magyar hadművészetének arra a jellegzetességére, hogy a harc formája: a kisebb könnyű lovas egységek a védekezésben is mint önálló taktikai egységek működnek.⁸

Alapjában véve azonban ő is és a Tudományos Gyűjtemény többi hadtörténésze is az önálló magyar hadművészetet — nacionalista módon — csak az ősi hadviselésben látja és ebben keresi a nemzet katonai dicsőségét. De tárgyilagosan látnunk kell, hogy amint önálló magyar hadsereg, úgy önálló magyar hadtudomány sem volt, s így a hadtörténelem, ezen belül a hadművészet története sem érhetett el számottevő eredményt. A magyar hadtudománynak olyan önálló képviselőivel és művelőivel, mint Bocskai, Bethlen, Zrínyi, stb. az osztrák elnyomás miatt

⁶ U. o. 3. lap.

⁷ Vö.: Engels: Anti Dühring. Szikra 1948. 158. lap.

⁸ Kiss József: A magyar nemzet régi neveiről. Európába jöttkori hadi mesteriségéről és itteni lett megtelepedése utáni nemzeti szervezetéről. Tudományos Gyűjtemény. 1840. IX. kötet, 3—33. lap.

nem foglalkozhattak, amint Virág írja Döbrenteinek: „Öcsém, a lelkem fáj belé, nem lehet írnom Mohácson innen.”⁹

A nemzeti függetlenségért küzdő polgári történetírók e sora Horváth Mihálnál éri el az alkotás tetőpontját. Horváth Mihály — akit joggal tarthatunk a magyar történetírás egyik polgári klasszikusának — ekkor még nem foglalkozott e korszakkal s későbbi időben írt műveiben sem hadtörténelmi szempontból. Így működésének vizsgálatára nem térek ki.

A magyar polgári forradalom hajnalán történet—hadtörténetírásunk tehát a magyar hadművészet kutatása terén jelentősen nem haladt előre, de haladó szerepet töltött be, mert a nemzeti függetlenség, a polgári átalakulás követeléseit tűzte zászlajára.

Az 1848—49-es polgári forradalom és szabadságharc leverése után a magyar történetírásnak ez a haladó vonása általában megszakadt. Az ellenforradalmi önkényuralom éveiben történészeink (kevés kivételtől eltekintve, mint például Rosty Zsigmond, aki írásában¹⁰ tovább szolgálja a nemzeti függetlenség eszméjét, valamint az akkori Hadtörténelmi Közlemények egyes tanulmányai, ha nem is egyforma intenzitással) megalkusznak. Jellemzően ez az *eszméi irányzat* uralta a hadtörténetírást nemcsak közvetlenül a 48-as szabadságharc leverése után, hanem a kiegészítő utáni korszakban is ez fémjelmezte a hadtörténeti alkotásokat. A nemzeti függetlenség kérdése végeredményben lekerült a napirendről. Történeti és hadtörténeti irodalmunk az osztrákoktól való teljes függőségünket elleplezte a szláv népek feletti magyar uralmi programmal. Különösen élesen rajzolódik ki ez az összkép a századforduló után, kifejezve a magyar fináncióka törekvését.¹¹ A korszak *egész* történeti irodalmát a szélsőséges nacionalizmus jellemezte, amely főképpen a nemzetiségek állítólagos alantosságának és nem utolsósorban katonai érdektelenségének hangsúlyozásában. A történetírók a magyarságnak a hódításhoz való jogát igyekeztek igazolni eszméi-történeti „indokokkal”. Folyamatosan kidolgozták a magyar birodalom eszméjét, amely alapul szolgált a Horthy-fasizmus történetírásának. Elvi nézeteltérést nem is találunk e két kor jellegzetes két képviselője: Pauler Gyula és Hóman Bálint között.

⁹ Szalay Gyula: Virág Benedek élete és művei. 34. lap. [Idézi Böhm Jakob: A történetírás a nemzeti függetlenségért c. munkájában. (kézirat)]

¹⁰ Rosty Zsigmond: A tatárjárás történelme negyedik Béla király idejében Pest, 1856. „Mi pedig a tatárjárásból ama tanulságot merítsük, hogy a hont ért bárminő rettentő csapások következményei megsemmisíthetők, ha fiaiban elcsüggedés helyett férfias akarat, eszélyesség és honfítség uralkodik, azaz ha le nem mondunk önmagunkról.” (id. m. 145. l.)

¹¹ vö. Csánki Dezso (szerk.) Árpád és Árpádok. Bp. 1908.

Pauler Gyula nagy munkájának befejező soraiban írja: „Sokszor vetették fel a kérdést, mi az oka, hogy Magyarország itt a négy folyam vidékén megmaradt, a magyar országot, nemzetiségét fenntartotta, míg a hunok, avarok, más hatalmas népek elpusztultak, elenyésztek. A választ megadja a magyar nemzet jelleme, amilyennek a XI—XIII. században mutatkozott és mai napig sem változott. A nyugati világ határára telepedve, követte a vezért, ki a kereszténység kebelébe vezette, barátjának kezdé tekinteni a nyugati népeit. Megtűrt, sőt befogadott új meg új idegeneket, de azért úr és magyar akart és tudott maradni, mert megvannak benne az úri tulajdonságok: önérzet, méltóság, amely imponál, igazság, mely megbecsüli a jót, az érdemet, ahol találja alattvalóját, idegen társait el nem keseríti, hanem megnyeri, lefegyverzi és lefegyverezve tartja.”¹²

A Horthy-fasizmus pregnáns történetíró és politikus képviselője, Hóman Bálint negyven év múlva — amikor a magyar uralkodó osztály a fasiszta Németország csatlósaként újra a szomszéd népek elleni támadásra készült — írja: „Kelet vagy Nyugat? Ez volt a nagy kérdés. A pusztulás várt a magyarra is, ha a történeti élete sorsdöntő órájában kelet felé fordul tekintetével. Géza, mint egykor Árpád, nyugatra nézett, s ezzel eldöntötte nemzete sorsát. Érdeme, hogy a magyarság végleg elszakadt és elfordult a bizánci-görög, szláv kulturköröktől. Géza szervező munkásságának köszönhető, hogy fia aránylag kevés küzdelem árán, rövid idő alatt meg tudta szervezni a magyar királyságot és a magyar katolikus egyházat.”¹³

Az ilyen eszmei beállítottság folytán a kiegészést követő korban, a dualizmus idején a történész és hadtörténész vizsgálódásban igen előkelő helyet foglalt el a korai középkor, ha nem is olyan kimagaslót, mint a következő korszakban. A magyar korai középkorból elsősorban — a tények tendenciózus és erőszakolt csoportosításával vagy meghamisításával — a magyar feudális uralkodó osztálynak keletre, illetve délre irányuló hódító törekvéseit (XII—XIII. század), a XI. századból pedig a magyar és a keleti szláv államok külpolitikájában jelentkező kisebb átmeneti összeütközéseket állították a történeti reflektorfénybe. Az alapvető kérdést: a feudális Németország keleti expanziós politikáját és a magyar állam németellenes függetlenségi harcait csak „átmeneti diplomáciai irányzatnak” tekintették.

Az 1848 utáni kornak polgári történelmi szemlélete a korai középkorral kapcsolatban lényegében negatív előjelű. Haladást jelent, hogy megindul a szélesebb hadtörténet-kutatás és írás, elsősorban történelmünk kezdeti feudális szakaszának hadügyeire vonatkozólag.

¹² Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. Bp. 1893. II. kötet. 617—618. lap.

¹³ Hóman Bálint: Magyar történet. Bp. 1935. I. kötet. 176. lap.

A hadtörténeti tudomány fejlődésében ez a pozitív jelenség egyrészt a „magyar birodalom” negatív eszmei alapjában gyökeredzik,¹⁴ másrészt összefügg a magyar uralkodó osztály és a Habsburg-dinasztia kiegészése eredményeképpen 1872-ben létrejött magyar tisztí iskolával (Ludovika Akadémiával), ahol bevezették a hadtörténelem oktatását.

A hadtörténelem intenzívebb művelését a dualizmus korában a történetírók kezdeményezték és fejlesztették. A sorból Pauler Gyula, Tagányi Károly, Erdélyi László, Pesti Frigyes, Marczali Henrik emelkedtek ki.¹⁵

E korszak hadtörténetíróinak az előbb tárgyalt eszmei azonosságuk mellett közös vonásuk, hogy munkáikban mincs megvilágosan a határvonal a hadtörténelem és a történelem között. Bizonyos fokig érthető „eredeti” kutatásuk területénél fogva. Műveikben az akkori francia történetírás virágkorát élő *pozitívista* irányzata olyan formában jelentkezik, hogy erősen kútforrásokhoz, oklevelekhez, régészeti anyaghoz tapadó hadtörténeti munkákat írnak. Hadtörténet-írásaik elsősorban a korai feudális magyar állam hadseregszervezetéről beszélnek, legszorosabb kapcsolatba hozva az akkori vármegyei szervezettel.¹⁶

A módszer kétségtelenül sok tekintetben előrevitt — főleg a királyi és magánbirtokosok katonaságának kérdésében — a hadseregszervezés ábrázolását.

A vármegyerendszer és a hadsereg szervezetének összefüggéséből többé-kevésbé észrevehető a polgári hadtörténészek e csoportjánál az a felismerés, hogy az állam katonai szervezete, mint a hadviselés eszköze, közvetlenül függ az illető ország gazdasága fejlettségi színvonalától. Társadalmi és politikai rendszerétől. Az 1848—49-es szabadságharc előtti inodalommal ellentétben tehát a magyar hadviselésben látnak fejlődést, feudális irányú előrehaladást a régivel szemben. Feltalálható valamennyiüknél bizonyos felismerése annak, hogy a hadviselés módjainak, formáinak fejlődése előrehaladó folyamat, felfelé vezető mozgás az egyszerűtől a bonyolult felé, az alacsonyabb rendűtől a magasabb rendű felé.

¹⁴ A magyar feudál-kapitalista uralkodó-osztályok balkáni, illetve keleti agresszív tervei igényelték, hogy a soraiból kikerülő tisztikart a hadtörténelem nacionalista szemléletén készítsék elő a szomszéd államok leigázására: Ezt fejezi ki a Budapesti Hírlap 1897. május 27-iki számában megjelent „Magyar katonai iskolák” című cikke: „... magyar katonai akadémiát létesíteni magyar tannyelvel, magyar pénzen úgy, hogy a *nemzeti aspirációk teljes kielégítése mellett* ne üssenek rést a hadsereg szervezetén sem, amelyet az erős osztrák-magyar haderő összes barátai érintetlenül kívánnak fenntartani.” (Kiemelés tőlem: H. M.)

¹⁵ A korszak kiemelkedő hadtörténésze még Thaly Kálmán, Bárczay Oszkár és Takács Sándor, akik azonban nem foglalkoztak korszakunkkal. — Az 1883-ban meginduló „*Hadtörténelmi Közlemények*”-et a Magyar Tudományos Akadémia Hadtörténelmi Bizottságának szerkesztésében — ugyancsak a nevezett történészek előkészítő munkája hozta létre.

¹⁶ V. ö.: *Tagányi Károly*: A királyi megye a XI. században, *Tört. Szemle*. 1913. 513. lap; *Botka Miklós*: A vármegye első alakulásáról és őskori szervezetéről, *Századok* 1870. 499. lapok; *Erdélyi László*: Anonymus korának társadalmi viszonyai, *Tört. Szemle*, 1914. 206. lapok és Árpád-kori társadalom-történetünk legkritikusabb kérdései, *Tört. Szemle*, 1915. 202. lapok; *Pauler Gyula*: Néhány szó hadviszonyainkról a XI—XIII. században, *Hadtört. Közl.* 1888. 501. lapok; *Tagányi Károly*: Felelet az „Árpád-kori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdéseire”, *Tört. Szemle* 1916. 296. lapok, 409. lapok, 543. lapok.

A dualizmus-kori hadtörténetírás szemlélete azonban szükségszerűen korlátozott volt, mert vagy egyáltalán nem tárgyalta a háború, a hadművelet és a harc előkészítésének és lefolytatásának módjait, egy-szóval a hadművészet kérdéseit, vagy pedig ha tett erre kísérletet — mint például Pauler Gyula „Néhány szó hadviszonyainkról a XI—XIII. században” című tanulmányában¹⁷ — akkor az adott hadművészetet nem a széles gazdasági-társadalmi keretben, s ezeket nem egymásra gyakorolt hatásukban vizsgálta. Ez a szemlélet vagy módszer a hadseregszervezet meghatározó okát kizárólag a vármegyerendszerben látta, figyelmen kívül hagyva, hogy a *hadsereg felépítésének és szervezeti formáinak objektív keletkezési és fejlődési alapja a hadviselés formái és módozatai is.*

A hadművészet története alapos kutatásának hiánya következtében a korábbi magyar középkorral foglalkozó hadtörténelmi irodalom a stratégiát, taktikát vagy csak járulékosan kezelte, vagy pedig elemzéséhez hozzá se fogott. Szembetűnő e módszer hiányának következménye az akkori magyar határvédelem polgári feldolgozásában.

A korai németellenes függetlenségi háborúknak azt a stratégiáját, hogy a támadást a határvédelmi rendszerben semmissítsék meg, a polgári hadtörténetírás nem hámozta ki az egykorú vagy közel egykorú leírásokból. Az ott folyó ütközeteket csak passzív, halogató védelmi „portyázásnak”, mint az ősi hadviselés továbbélt, sajátosan magyar formájának tartotta, amelyeket kisebb határvédelmi „telepes örök” végeztek. Az alapvető tényező ezekben a harcokban szerintük csak a felegetés, az ellenséges csapatok kiéheztetése. Nem vették figyelembe, hogy a keleti szlávokhoz hasonlóan „Magyarország a Nyugatról átvett nehéz lovasság mellett megtartotta saját nemzeti könnyű lovasságát”¹⁸, amelyek elsősorban a határvédelmi rendszerben *önálló taktikai egységeket* képeztek. A határörökként működő taktikai egységek rendkívül alkalmazsak voltak, hogy az egyetlen döntő ütközetre beállított nehézlovasságú német sereget folytonosan manőverező támadással — kitérve a döntő ütközet előtt — felmorzsolják. Jóllehet a határörök szervezetileg a vármegyéhez tartoztak, katonai alkalmazásuk azonban az önállóság jegyét viselték a nem határszéli vármegyék katonáival szemben. A polgári hadtörténetírás a határvédelemnek csak „határrendőrségi, felderítői szolgálatot tulajdonít, mint a tulajdonképpeni magyar seregek természetes előőrseinek.”¹⁹

A határöröknek, mint a magyar hadsereg önálló taktikai egységeinek manőverező harcait biztosító *nyugati* gyepűrendszert is *metafizikus módon vizsgálták.* Nem vették észre a fejlődési különbséget az ország nyugati és a többi határvédelmi rendszere között. A XI—XII. század magyar—német háború dinamikájából kitűnik, hogy a gyepűkön belül megerősített védelmi pontok voltak, amelyeket könnyű lovassággal ren-

¹⁷ Megjelent: a Hadtörténelmi Közlemények 1888. 501. lapok.

¹⁸ Vö. Engels: A hadsereg. Hadtört. Közl. 1956. 3—4. szám 23. lap.

¹⁹ Erdélyi László: Árpádkori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései. Tört. Szemle, 1915. 220. lapok.

delkező kisebb települések vettek körül. Erről meg vannak különösen a német évkönyvek, krónikák elbeszélő utalásai is. Mégis a nagyszámú polgári gyepükutatási irodalom²⁰ a XI—XII. században a nyugati határgyepűkre vonatkoztatva is éles különbséget tesz a gyepű és gyepűelve között. Az ország nyugati részén a határőrző egységek elhelyezkedésének érintkező területei voltak a német határőr grófsággal. A gyepű és gyepűelve közötti éles különbség itt elmosódik, szemben az északi, keleti és déli gyepű-gyepűelveivel.²¹

A polgári hadtörténeszek tehát figyelmen kívül hagyják a gyepűrendszer szerkezeti változását, amelyet egyrészt a feudális társadalom és állam létrejötte, a hadsereg átalakulása, a megváltozott hadviselési mód, másrészt a német világi és egyházi birtokosoknak már a X. században a nyugati határukat övező „gyepűelvekben” meginduló lassú, beszivárgásszerű telepítési módszere eredményezett. Mályusz Elemér által még 1922-ben elindított, települési történeteket feldolgozó munkálatok eredményei igazolják, hogy a XI—XII. században a német beszivárgó települések ellensúlyozására fontos volt az ún. gyepűelvek katonai megszállása, biztosítása. Itt nyomban meg kell jegyezni, hogy ezen települési kutatások „eszmei” indítéka a Horthy-fasiszta történetírás vonalába tartozott, a tényleges eredményeket azonban igen nagy mértékben használni tudja az e kor határvédelmét kutató hadtörténész is. A településtörténet bírálatára később visszatérek.

A gyepűrendszernek a XI—XII. századi magyar hadművészethez alkalmazkodó szerkezeti változását figyelembe nem vevő Gombos Albin ellentmondásba kerül, amikor írja: „Valószínű a magyarok arra törekedtek, hogy minél nagyobb elpusztított terület legyen köztük és szomszédjuk között. Ez a körülmény a békés időben könnyebbé tette a német telepések előrenyomulását.”²² (Kiemelés tőlem: H. M.)

Gombos maga sem kockáztatja meg az elpusztított terület elvét, mint alapvető határvédelmi szempontot biztosnak állítani. De a valószínűsítést is cáfolják maguk a német évkönyvek, amikor a nyugati gyepűelveknek tartott területeken lefolyt német betörésekről beszélnek és ott templomos falvak elpusztítását írják le.²³

²⁰ A gazdag irodalomból csak a jelentőseket említve: *Karácsonyi János*: Hazánk Szent István korabeli határaitól. Századok, 1901. 1039. lapok. *Erdélyi László*: A pannonhalmi szent Benedek-rend története. Bp. 1902. *Tagányi Károly*: Gyepű és gyepűelve. Magyar Nyelv. 1913. *Karácsonyi János*: A honfoglalás és Erdély. Katólikus Szemle, 1896. *Pauler Gyula*: A magyarok megtelepedéséről. Századok, 1877. *Nagy Imre*: A Lajta, mint határfolyam. Századok, 1871. *Gombos F. Albin*: Történetünk első századaiból. Századok, 1911.

²¹ Tagányi az egyedüli, aki utal erre, amikor megállapítja, hogy „csak bizonyos határszéleken s nem valamennyinél telepítettek öröket. (Gyepű és gyepűelve. Magyar Nyelv, 1913. 146. lap.)

²² *Gombos F. Albin*: Történetünk első századaiból. Századok, 1911. 501. lap.

²³ Vö.: Monumenta Germaniae Historica (továbbiakban MGSS.) VII. és IX. kötetinek idevonatkozó részeivel.

A magyar és szláv határvédelem és gyeprürendszer jellege és fejlődése között nemcsak sok azonos vonás van, hanem egyúttal a magyar és keleti szláv államok határvédelmi rendszere teljesen eltér a német határörgrófság intézményétől. Ezt a polgári hadtörténetírás meg is állapítja, s ez haladó vonás a kutatásában. „Nálunk *nem alakult ki* a német határörgrófsághoz *hasonló* intézmény.”²⁴ (Kiemelés tőlem: H. M.) — írja Erdélyi László. Pauler Gyula tovább jutva megállapítja, hogy — „István kortársának, Boleszlónak tulajdonított határvédelmi intézmény rendszerét vizsgálva, a lengyel források tanulmányozása által körülbelül hasonló eredményre jutunk nálunk is.”²⁵ Ennél tovább azonban nem mennek és nem irányítják figyelmüket a magyar és szláv határvédelem analógiájára.²⁶

Az 1848—49-es szabadságharc bukása és a kiegyezés utáni korszak hadtörténetészei tehát lényegében nem foglalkoztak a hadtörténelem fontos területével, a hadművészet történetével. Szerintük a hadtörténelemnek kizárólag a háború történetével kell foglalkoznia, amelyhez hozzátartozik ugyan a hadseregszervezés és fegyverzet kérdése, de nem az egymással szoros kapcsolatban és kölcsönhatásban álló stratégiát, hadművelési vezetési művészetét, taktikát magában foglaló hadművészet. Egyébként ennek a szemléletnek prominens példáját mutatja Rónai-Horváth Jenő m. kir. alezredesnek 1895-ben megjelenő többkötetes könyve: Magyar Hadi Krónika. (Magyar Tudományos Akadémia kiadása.)

A hadtörténetírás e módszerbeni negatív jellegzetességét a tanulmány tartalmának megfelelően csak a határvédelem vonatkozásában mutattam ki.

A Horthy-ellenforradalom korszakának a korábbi középkorral foglalkozó történet—hadtörténetírása bírálatát is a közös eszmei szemlélet leleplezésével kell kezdenünk. A dualizmus-kori hadtörténetírás közös eszmei alapjában kimutattuk a nacionalizmust, amelynek tartalma: a magyar uralkodó csztály elhivatottsága a nemzetiségek feletti örökös uralomra; a Habsburg-birodalmon belüli keresztény nyugathoz való tartozás.

²⁴ Erdélyi László: Árpádkori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései. Tört. Szemle, 1915. 211. lap.

²⁵ Pauler Gyula: Szent István és alkotmánya. Századok, 1879. 108. lapok. — Egyébként hasonló álláspontot foglal el Hüppe (Verfassung der Republik Polen. 44. lap) és Roepell (Geschichte von Polen I. 156. lap) is.

²⁶ A csehok klasszikus polgári történetírója, Palacky Ferenc, Pauler előtt már 35 évvel rámutatott a magyar és cseh állam határvédelem azonos katonai és jogi vonásaira. (Geschichte von Böhmen. Prága, 1844. I. 279—289. lapok.) A mi polgári történészeink azonban szlávellenes szemléletük miatt elzárkóztak ennek a kérdésnek a vizsgálatától s így többek között megfosztották magukat a kutatásban elérhető eredményektől is. A Horthy-fasizmus hadtörténetírása pedig egyenesen letagadta még a polgári történészek halvány utalását is a magyar és szláv határvédelem hasonlóságára és a hamisítás eszközhöz nyúlva, a német hadművészet befolyásának abszolút voltát igyekeztek bizonyítani, amelynek bírálatára még ki fogok térni.

Az ellenforradalmi korszak uralkodó osztálya hatalmának eszmei megalapozását ilyen egyszerűen nem tudta megoldani. Ennek három alapvető oka volt.

Az első világháború után a Habsburg-birodalom szétesett, a területén élő nemzetiségek burzsoá államokat alkottak. A magyar uralkodó osztály uralma a nemzetiségek felett történelmi múlt lett.

Magyarország 1918-ban ugyancsak önálló állam lett. A magyar proletariátus azonban az orosz proletariátussal együtt a világ történelmében először vívta ki hatalomra jutását és a proletárdiktatúrát. 1919 augusztusában időlegesen elbukott a Magyar Tanácsköztársaság. A forradalmát eltíró uralkodó osztály a Tanácsköztársaság emlékének a szikráját is ki akarta irtani a tömegekből. Eszköznek szánták „a kelet felől fenyegető veszély” és „a nyugati civilizáció öre” jelszavakat.

Az ellenforradalmi rendszer megerősödött ugyan, de a néptömegek helyzete — különösen a gazdasági válság idején — elviselhetetlenné vált, az elégedetlenség állandóan nőtt. Ugyanakkor „keleten” ott volt az egyre erősödő Szovjetunió, az egyszer már hatalmon levő, de elbukott magyar munkásosztály példaképe és ösztönzője.

Az ellenforradalmi korszak történetírása tehát nem maradhatott meg a polgári történészek nacionalizmusának fokán, hanem a Horthy-fasiszta állam belső, kibékíthetetlen ellentmondásait igyekezett feloldani a *soviniszta nacionalizmus* eszméjében. Ez magában foglalta — különösen a fasiszta Németország létrejötte után — a németekhez való „történelmi sorsszerű” kapcsolódás gondolatát; Magyarországnak, mint a Dunamedencében élő kultúrnemzet jogát a keleti magyhatalmi szerephez. „A dunavidéki magyar impérium kialakulásakor — hirdeti Hóman Bálint — Szlavónia szükségszerűen került a római és frank birodalmak dunai örökségét átvető hatalom vonzó körébe s mikor Szent László a határvidék szervezéséhez fogott, programjába természetesen fel kellett vennie Szlavónia megszállását is.”²⁷

A történetírásnak ezt az ideológiai célját természetesen magáévá kellett, hogy tegye az ellenforradalmi kor hadtörténetírása is. A hadtörténetírás egyik vezéralakja, Breit József ny. altábornagy összefoglalja az eszmei alapot: „A mi históriánk és hadtörténelmünk különösen alkalmas arra, hogy mi mindnyájan katonák és nem katonák egyaránt sokat tanulhatunk és kell is tanulnunk belőle, hogy valamikor ismét a földkerekség legideálisabb stratégiai egységét képező Nagy-Magyarország birtokába jussunk és annak további évszázadokon át újból feltétlen és elvitázhatatlan birtokosai és urai maradjunk.”²⁸

²⁷ Hóman Bálint: Magyar Történet. Bp. 1935. I. 329—330. lap.

²⁸ Breit József: A Magyar Nemzet Hadtörténelme. Bp. 1928. A szerző előszava. II. old.

Ez az „eszmei” cél a Horthy-ellenforradalom történészeinek és hadtörténészeinek figyelmét elsősorban a magyar korai középkorra irányította. Különösen a XII—XIII. század és az Anjouk idejét használták fel „a szlávság és oláhság felett uralkodó magyar faj” elméletének és gyakorlatának igazolására; a keresztény nemzeti gondolat „nemzetmentő” ötletének proklamálására a „keleti vörös veszéllyel” szemben. Tették ezt annnyival is inkább, mert a korai középkornak oklevelekben aránylag szegényebb volta lehetővé tette a történelemhamisítás legszélesebb skáláját. Megkezdték Hómanék a korai magyar középkor „újraértékelését” még a dualizmus korának történészeivel szemben is. A hamisítás eredményesége feletti örömben 1939-ben így kiált fel az ellenforradalmi történetírás kimagasló képviselője, Deér József: „A változás talán sehol sem volt olyan radikális, mint éppen a középkori történet terén, ahol az egymásba fonódó analízis és szintézis valósággal új világot teremtett. A kiaknázott Árpádok csak most vált jelentőségéhez mért igazi nagy nemzeti epochává...”²⁹

A magyar uralkodó osztálynak s történet—hadtörténetírásának sovinszta-nacionalista célkitűzése tehát, hogy a német fasizmussal szövetségben teremtsen meg a Duna-medencei nagyhatalmi pozícióját a környező szláv és balkáni államok rovására. Ezt az eszmei koncepciót azonban több tényező zavarta. Mindenekelőtt az, hogy a történeti igazolásra szánt Árpádok függetlenségi háborúi a német keleti expanziós törekvések ellen s a sorsközösség éppen a keleti szláv államokkal tényként mondtak ellent az eszmei célkitűzésnek. De az a politikai realitás is szemben áll ideológiájukkal, amely szerint a német fasizmusnak csak sorrendi kérdés volt az, hogy meddig használja fel világuralmi terveiben a magyar uralkodó osztályt és mikor jut az ország a szláv államok sorsára a *magyar feudálkapitalista osztályok kárára* is. Az ország függetlenségét védelmező Magyar Tanácsköztársaság ellen törő ellenforradalmi osztályoknak azonban más választásuk nem lehetett. *A népi hatalom megdöntése után burzsoá demokrácia sem lehetséges, a kizsákmányoló osztályok hatalmukat fasizmussal tarthatják fel.*

Maradt az eszmei koncepció ellentmondásosságának első része. A történészek ezt „feloldották” egyszerűen úgy, hogy letagadták a keleti szláv államokkal szövetségben levő fiatal magyar állam *katonai győzelmét* a XI. századi német hódítókkal szemben.³⁰ „A Géza fejedelem korában megkezdődött s az egész XI. század folyamán tartó német befolyás az akkori Közép-Európa legnagyobb hatalmasságának, a német—római

²⁹ Deér József: recenziója *Hóman Bálint: Szent Istvánról szóló tanulmányáról. Századok, 1939. 85. lap.*

³⁰ A magyar—szláv államok XI. századi szövetségére vö: Dr. Horváth Miklós: A magyar állam nemzetközi helyzetének főbb vonásai és a magyar—szláv katonai együttműködés a XI. században. *Hadtörténelmi Közlemények, 1956. 2. szám. 27—58. lap.*

császárságnak hadait zúdította hazánkra — írja a Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia számára készült „Hadtörténelem” tankönyv. — A nagy mérkőzés a magyarság és a germán világ összefogása, egymásra találása billentette végleg javunkra.”³¹ *A feudális német hódítók elleni háború eredményének ilyen értékelése nemcsak történelemhamisítás, hanem a német fasizmus hódító terveinek leleplezését is jelentette.*

A Horthy-fasizmus hadtörténeti irodalmának ilyen közös eszmei platformjából természetesen következik, hogy az Árpádok hadművészetének feldolgozásában a német befolyás kizárólagosságának megkonstruálása volt az egyetlen cél. Ehhez csak azon az úton lehetett eljutni, amelyen a cseh—lengyel—horvát és részben az orosz hadművészet hatását a magyar hadművészetre és fordítva tagadni kellett. „A magyarok karakter és műveltség tekintetében — írja Hóman — sokkal közelebb álltak a bajorokhoz, mint bármely más szomszédjukhoz. A kezdetlegesebb katonai szervezetben élő szláv népek — lengyelek, csehek, horvátok, szerbek — kultúrája, idegenszerű erkölcsi és szokásai sem vonzották a magyarokat. A bajorban viszont magukhoz hasonló kitűnő harcost, fegyelmezett katonát, nyílt ellenséget, és becsületes barátot, szabadságszerető, idegen jármot nehezen tűrő, független népet ismertek és szerettek meg.”³²

A „lelki kapcsolatot” — az ellenforradalmi szellem-történeti szemlélet szerint az események mozgó rugója³³ — annyira utat nyit a német hatásnak, hogy többek között „az Árpádok korában önálló harcmódról aligha beszélhetünk”³⁴ és „István a katonai rendeltetésű határispánságokat a frank—német örgrófság (Mank) mintájára szervezte.”³⁵

A korszak hadtörténetészei az Árpádok hadművészetét bővebben tárgyalják ugyan, mint a polgári hadtörténeti irodalom, azonban a tárgyalás módszere — ismétlem — a német befolyás bizonyítása, amely szerencsésen keveredett az ősi magyar katonai „virtussal”. Végeredményben tudományos magyar hadművészeti történeti kutatásról nem lehet beszélni.

³¹ Vitéz Vajna Viktor és vitéz Náday István vezérkari ezredesek: *Hadtörténelem a Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia számára*. Bp. é. n. 92. lap.

³² Hóman Bálint: *id. m.* 171. lap.

³³ Az ellenforradalmi szellem-történet lényegét Hóman így foglalja össze: „Az emberi történet nem egyéb, mint az emberi lélek története, így tanítja ezt a modern történettudomány. És a magyar történet nem egyéb, mint a magyar lélek története, azoknak a formáknak leírása, melyekben a magyar lélek évezredek óta jelentkezik.” *Hóman—Szekfű: Magyar történet, 1941. VII. kiad. I. kötet, 10. lap.* (idézi *Szigeti József: A magyar szellem-történet bírálatához. Filozófiai Evkönyv. Bp. 1952. 185. lap.*) — A magyar lélek jelentkezésének évezredek formája tehát az egykorú kútforrásokból bizonyítható tényekkel szemben a hómáni terminológia szerint az averzió a szláv népekkel szemben és vonzódás a német fasizmushoz.

³⁴ Vitéz Vajna Viktor és vitéz Náday István: *id. m.* 99. lap.

³⁵ Hóman Bálint: *Magyar Történet. Bp. 1935. I. kötet, 213. lap.*

Nem érdektelen a Horthy-korszak hadtörténet íróinak bírálatánál kitérni az ellenforradalmi kultúrpolitika nagy településtörténeti kutatómunkájára. A településtörténet kutatása épp az Árpádkor határvédelmi szervezetének feltárása szempontjából jelentőséggel bír. Erre a tényre már az is felhívja a magyar marxista hadtörténészek figyelmét, hogy a cseh, lengyel és orosz államok fennmaradt törvényei is utalnak a céltudatos határvédelmi telepítésekre és már a cseh, lengyel polgári történészek felismerték az analóg helyzetet.³⁶ A telepítéstörténet kutatása fontos segédtudomány a korai magyar határvédelmi művészet föltárására; a gyepűrendszer szerkezeti változásának hatására a határvédelmi örök taktikai feladatában.

Ugyanakkor a telepítéstörténet — a gyepükben és a gyepűelven meglevő szláv telepítéseket kimutatva — kiegészíti Anonymus tudósítását³⁷ is, mely szerint az ittlakó szlávok a magyarokkal együtt katonai szolgálatot láttak el.

A telepítéstörténet helyes módszerű felhasználása helyett azonban a kutatók azt akarták bebizonyítani, hogy ahol szláv helynevek vannak, annak nincs jelentősége, mert ezeket később mindenhol megtörténő magyar települések felszívták. S így bekövetkezett, hogy „a szláv, avar és egyéb szétszórt néptörzsek, melyek a honfoglaláskor az országban éltek, úgy éltek a magyar néptalajon, mint szigetek, amelyeket tenger vesz körül”³⁸ (ti. a magyarság tengere). A Horthy-korszak hadtörténészei a telepítéstörténeti kutatással kimutatható szláv telepítéseket a gyepűelvi erdői, mocsarai között a határvédelem szempontjából mellőzték.

A marxista hadtörténelem irodalmában a korai magyar állam hadművészetét Molnár Erik összefoglaló munkája³⁹ bár vázlatosan, de eredményesen világitotta meg a feudális termelőerők és termelési viszonyok alapján. Elemezte a magyar hadművészet sajátos vonásait, a szlávok hatását és reális értékére szállította le a német hatást. Újabb értékes eredmé-

³⁶ Amint a magyaroknál a gyepük a XI. és XII. században kizárólag királyi birtokok voltak és a XIII. századi birtokadományozások ellenére is a gyepüket, illetve a határvédelmet a király volt köteles fenntartani (lásd 1231-es törvényt), ugyanígy hasonló helyzetre utal Dlugoss a lengyeleknél. „Egy sor várat épített a határokon Chobri Boleszláv és oda szabadokat rendelt várőrzésre.” *Dlugoss: Histor Polon II.* 169—170. Analog a helyzet Csehországban (*O. Peterka: Rechtsgeschichte der Böhmischen Länder. Reichenberg, 1923. 36. lapok.*) Oroszországban (*K. V. Bazilevics: Szovjetunió története a legrégebb időkől a XVII. század végéig. Moszkva, 1949. 92—95. lap. nyers fordítás.*) Ezzel szemben a német császárságnál a határőrgrófság magánbirtokosi intézmény volt.

³⁷ Anonymus: *Gesta Hungarorum. caput. 64, 68.*

³⁸ *Stefan Szabó: Ungarisches Volk. (Geschichte und Wandlungen) Bp. (Leipzig, 1944. 20. lap.)*

³⁹ *Molnár Erik: A magyar társadalom története az őskortól az Árpádkorig. Bp. 1949.*

nyekkel járult Léderer Emma tollából származó egyetemi tankönyv idevonatkozó része a hadtörténeti kutatáshoz.⁴⁰

Vázlatosan és pontatlanul foglalja az Árpádkor hadművészetével a Honvéd Akadémia hadtörténelmi jegyzete.⁴¹

Végeredményben az árpádkori magyar hadművészet történetét a marxista hadtörténetírás ezideig behatóan nem kutatta. Ennek többek között az oka abban rejlik, hogy az ellenforradalmi történet—hadtörténetírás korai középkori túlhangsúlyozottságával szemben a marxista történet- és hadtörténetirodalom az újkor-, legújabb kor felé fordult. Ez bizonyos mértékig indokolt, mert az előző korok történészei az ismert eszmei meg gondolásokból mellőzték népünk későbbi történetét. A marxista történet- és hadtörténettudományra vár a feladat, hogy a polgári és az ellenforradalom történeti irodalmában többszörösen fejetetejére állított Árpádkort végre talpára állítsa.

A nyugati határvédelem XI—XII. századi stratégia-taktikai jelentőségét vizsgáló tanulmány ehhez szeretne hozzájárulni.

II.

*A nyugati határvédelem helye és jelentősége a németek elleni háborúk stratégiájában*⁴²

A magyar állam függetlensége ellen a XI. század elején meginduló német háborúsorozat politikai-katonai előzményei az előző századba, a magyar államiség létrejöttét megelőző időszakba nyúlik vissza.

A központi hatalmat megszilárdító Németország a 955-ös augsburgi győzelme után közvetlenül még nem indította meg támadását hazánk ellen. A bajorok azonban kihasználták eleink katonai vereségét és a megindult társadalmi átalakulás folyamata következtében előállott belső feszültségét. Viszonylag békés körülmények között megkezdték a túlnyomóan térszim és nomád katonai táborozás sajátosságára épülő magyar határvédő gyeprürendszer megbontását.

A gyeprürendszer térszíni sajátossága abban nyilvánult meg, hogy a természetes és mesterséges akadályokkal rendelkező erdős, hegyes, mo-

⁴⁰ Léderer Emma: Magyarország története. Egyetemi tankönyv első félkötetete. (Kéziratban.)

⁴¹ Hadtörténelem. Jegyzet a Honvéd Akadémia számára. Bp. 1954. 87—95. lap.

⁴² A stratégia a háború egészével foglalkozik és közvetlenül függ a harcoló államok bel- és külpolitikájától; ugyanakkor a stratégiai eredmények hatást gyakorolnak a politikai körülményekre. A stratégia vizsgálja a háború tervezésének sajátosságait; a fegyveres erő háborúra való előkészítésének és mozgósításának alapjait; a főstratégiai csapások meghatározásának alapjait az illető időszak politikai tartalmából és a konkrét stratégiai körülményekből levezetve. Továbbá elemzi a katonai földrajz szemszögéből a várható ellenfelek fegyveres erőt és potenciális politikai, gazdasági, erkölcsi és haditechnikai lehetőségeit.

csaras gyepűterület előtt nagykiterjedésű gyepűelvének kellett lennie, amely alacsonyabban fekszik, nem tartozik az ellenség katonai ellenőrzése alá. Nyugati határszélünknek ilyen természetes előudvara, gyepűelve volt a Lajtán túl fekvő bécsi medence a német telepések előrenyomulásáig. A gyepűszerkezet ilyen térszíni sajátosságára azért volt szükség, mert a letelepedett életmódot nem folytató magyarság nem rendelkezett szervezett és állandó határőrséggel. A gyepűk eltorlaszolttsága nem biztosította őket a meglepetés ellen állandó mozgásuk miatt. A szolgálatukban levő szláv katonák sem tudták — akik pedig már letelepült életmódot folytattak a honfoglalás előtt is — a meglepetés ellen biztosítani a határt, mivel a vándorló magyar törzs-nemzettség főnökök őket is magukkal vitték.⁴³ A gyepűelven egységek táboroztak hosszabb-rövidebb ideig változó helyeken. Ezek állandóan zaklatták az ellenséget. Bizonyos fokig akadályozták meg a váratlan támadást. Halogató harcba bocsátkozva a támadókat a gyepűkbe vonultak vissza, mialatt a mozgósított törzsek csapatai a gyepűkhöz vonultak.

Az ilyen határvédelem addig felelt meg, amíg Németországban a gazdasági és politikai széttagoltság katonai széttagoltságot is eredményezett. A központi hatalom megszilárdulásával azonban többé-kevésbé érvényesül az egységes katonai vezetés és az állandó határőregység hiányában az azt helyettesítő gyepűelve huzamosabb ideig nem tudott volna ellent állni a magasabb fokon, a feudális hadművészeten álló páncélos lovasságnak. A gyepűelvéket ugyanis elfoglalva, a szervezett határőrség nélküli gyepűk nem biztosítanak sem a váratlan betörés ellen, sem pedig a folyamatos felmorzsoló könnyűlovasság támadást nem teszik lehetővé. Ha a nehézlövasság át tud törni a gyepűkön, megőrizve harci értékét, az azokon túlfekvő nyílt terepen fölénybe kerül a könnyűlovassággal szemben.

A bajorok az említett kedvező alkalommal élve a Lajta vonalától nyugatra eső területen telepeseiket lépésről lépésre tolták előre. A telepések fokozatos előrenyomulásának viszonylagos békés voltát mutatják a helyi harcok, amelyeket nem követtek nagyobb, a gyepűkből kitorzó törzsi csapatok hadműveletei. E harcok egyikéről értesít mindet a XI. század közepén élő Conrád melki apátnak a kolcstor krónikájából készült feljegyzései. I. Liutpold 984-ben Melk erődítését megostromolja és lerombolja, amelyet eddig Gizó nevű magyar vezér tartott kezében.⁴⁴ Gyepűelvi csa-

⁴³ Pilgrim püspök panaszkodik is a pápának, hogy a magyarokkal együtt a szlávok is pusztítják birtokait.

⁴⁴ „Castrum munitissimum in monte nostro situm, quod homo potentissimus, nomine Gizó, tenebat, magna vicepit, atque destruxit.“ Conradi de Wizenberg abbatis Mellicensis Breve Chronicon veterum Austriae marchionum et ducum. *Pez Scriptores Rerum Austriacarum* I. 291.

patról van szó, amit mutat a nagy távolság Melktől a törzsi települések nyugati határáig.

A telepítés gyorsaságát és egyúttal katonai fontosságát igazolja, hogy 976-ban már kialakult az új határörgrófság, az „Ostarich-i”.⁴⁵

A telepítéssel és a helyi harcokkal történő területfoglalást, a gyepelemek megszállását a német császárok támogatták. II. Ottó 982. május 18-án Nestelbach, Safenbach és a Rába között templomot, gazdasági udvart (!) és 50 mansiót ajándékoz a salzburgi érsekség részére.⁴⁶ Pilgrim püspöknek 971 utáni évekből származó hamisított oklevele (823. június 28-ra dátumozva) Zeiselmauer helységet (Tulln környékén) a passauai püspökség birtokának mondja.⁴⁷ Az oklevelek sorát lehetne idézni a bajor telepések előrenyomulására, amit a tanulmány szabta terjedelem nem tesz lehetővé.⁴⁸

Ezek a német adományozó oklevelek mutatják a német hódítási irányt, amely nem áll meg a Lajta vonalában húzott határvonalnál, hanem már mélyen benyúlik ettől keletre eső területre is, ahol még nem jehentettek meg a német telepések. Pilgrim püspök 829. november 18-ra dátumozott hamisított oklevele⁴⁹ például a passauai püspökséghez tartozóknak állítja a Répce eredetétől a Rábába való ömléséig fekvő területet. A nevezett rész földrajzi fekvése stratégiaileg fontos, amit a későbbi XI—XII. századi németellenes háborúk lefolyása bizonyít. A „harcos egyház” nagy gondot fordított ugyanis a katonai szempontokra is. Nem véletlen tehát, hogy a 971-es évek utáni okmányhamisításokban Pilgrim püspök éppen ezt a területet akarja megszerezni és erre jogát előre biztosítani a regensburgi érsekkel szemben, mert saját katonai ereje is növekszik egyrészt a regensburgi érsek, másrészt a magyarok rovására.

A passauai püspökség adománylevellel biztosít magának egy másik stratégiaileg hasonlóképpen fontos területet is a Rába és a Bécsi erdő

⁴⁵ II. Ottó 976-ban Babenbergi I. Liutpoldnak adományozza. III. Ottó 996. nov. 1-én kelt levelében a határörgrófságot Kotaschalhus freisingi püspöknek adományozza: „... quosdam nostri iuris res in regione vulgari vocabulo ortarichi in marcha et in comitatu heinvici filii liutpaldi marchionis...”. Monum. Boica XXXI. I. 259—260. (CXXXIII). A vezérek és részben I. István király alatt a nyugati gyepelemek a mai Ausztriában az Ens folyón túl fekvő Konzillechig nyúltak. A Szár és Lajta hegységek között fekvő tartomány is a gyepelemekhez tartozott. A Lajta, mint a határvédelem első vonala 1043. Aba és III. Henrik békekötése óta szerepel. I. Endre és III. Henrik ezt 1053-ban megerősítették.

⁴⁶ Joannes Kukuljevic: Codex diplomaticus regni Croatiae Dalmatiae et Slavoniae. 1874/75. I. 205.

⁴⁷ Fejér: C. D. I. 155.

⁴⁸ A felhozott eseteken kívül vö. még: MGSS. III. 286. lap; Kukuljevic: CD Croatiae I. 91. lap; Franz Thadeus Kleimayr: Nachrichten vom Zustande der Gegenden und Stadt Javavia; Diplomatischer Anhang, Salzburg, 1805. 75. Seite; 76. Seite; 77. Seite.

⁴⁹ Fejér, C. D. I. 162. lap és VII. V. 25. lap.

között egészen a Sopron alatt folyó Ikváig.⁵⁰ Mindkét terület birtoklása biztosítja a gyepekön való átvonulást.

Az új határőrgrófság területén várrendszerek létrehozása a magyarok ellen elsődleges cél volt. II. Ottó a 979. október 14-i levelében azért adományozza Wolfgang regensburgi püspöknek a két Erlauf összefolyásánál fekvő területet, hogy „várat építsen a telepések védelmére a magyarok ellen.”⁵¹

A terület várhálózatának kiépítése és fenntartása fontos volt azért is, mert az örgrófságnak a hadbaszálló katonai erők gyülekező helyének szerepét kellett betöltenie. Ugyanis a különböző fejedelemségekből, grófságokból, egyházi birtokokról jövő csapatokat a felvonulás alatt a távolság, betegségek, szökések, a rablóbandákkal való harcok, a lakossággal történő összeütközések miatt még a felvonulás alatt kisebb-nagyobb veszteségek érték. Szükséges volt tehát közvetlenül a hadszíntér előtt területi bázissal rendelkezni a csapatok rendezéséhez és a támadás megindításához, megakadályozva a magyarok zavaró beütéseit. Fontos volt ezt megakadályozni annál is inkább, mert a hűbéri hadseregeknél „a vezéreknek szóló parancsok kiosztását rendszerint zajos haditanács váltotta fel, amely nehezzé tett bármilyen kiterjedtebb hadműveletet”.⁵² A határőrgrófságnak, mint gyülekező helynek a biztosítását a várrendszerek voltak hivatva ellátni.

Erre a hadászati (s nem pusztán hadműveleti) célra mutat rá például az 1051-es német hadjáratot megelőző év is. 1050 szeptemberében a birodalmi csapatok felvonulása előtt megkezdik a németek a határőrgrófság Hainburg várának építését, illetve újjáépítését, (amelyet a magyarok az említett katonai szempontok következtében többször leromboltak). Szeptember 22-én éjjel a magyar határvédelmi csapatok megtámadták a németeket. A roham ugyan nem sikerült, de a várépítők és őrzők táborát egy hétig körülzárva tartották. Az ostromzárát a németek áttörték és visszaverték a magyar csapatokat. Egységeink a visszavonulás után újból támadtak. Betörték a várba és a farészeket felgyújtották. Végül is a németek kiszorították a magyarokat és felépítették Hainburg várát, amit a dunai kikötő védelmére is használtak, s innen indult el III. Henrik dunai hajóhada az 1051. és 1052-es háborúban hazánk ellen.⁵³

⁵⁰ Oefele Andreas Felix: Rerum Boicarum scriptores nusquam antehac editi, tom. I. Augustae Vindelicorum 1743. 704. Reg. — Az oklevélben szereplő Nuzpach az Ikvával azonosítható. Vö: Carl Plank: Siedlungs und Besitzgeschichte der Grafschaft Pitten, I. Teil, 33. Seite in: Veröffentlichungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. Band 10, Wien, 1946.; a soproni hegyek lábánál fekvő erdőben (in commune silvae) az amalgeri és az uvaltilosi gazdaságról van szó.

⁵¹ Monum. Boica XXVIII. I. 227—228. (CLIII).

⁵² Engels: A hadsereg. HK. 1956. 3—4. szám. 20. lap.

⁵³ Annales Altaherses Maiores MGSS. XX. 805. pag.

A német telepítések, a várak kiépítése a XI. század fordulójára nyugaton lényegében megfosztotta a nomád katonai táborozási rendszerre épült határvédelmet a gyeplévéltől és így csökkentette e gyeplük stratégiai értékét.

A helyzet súlyosságát mutatja, hogy később még az állandó határőr egységekkel ellátott gyeplüvédelmi rendszernél is fontos volt a magyar hadvezetés számára, hogy a nehézlovas birodalmi seregek gyeplük előtti gyülekező helyén érvényesíteni tudja a gyors betörést könnyűlovassága számára, nehogy az ellenség támadása a döntő pontokra koncentrálódjon. Jellemző erre I. István törekvése, amikor az 1030-as győzelme után a békeszerződésben a Lajta—Fischa közötti és a körülvevő területeket visszavette. Joggal állíthatjuk, hogy Istvánt nem területgyarapítási szándék, hanem katonai érdek vezette, amint hasonló megfontolás alapján vette vissza a kérdéses részt III. Henrik 1043-ban Aba Sámueltől.⁵⁴

A megalakuló magyar állam a fenyegető német veszélyt megpróbálta elhárítani úgy, hogy Géza fejedelem házassági kapcsolattal (fia, István és bajor Gizella között) szövetséget keresett a bajor hercegi családdal. A barátság nem tartott sokáig, mert II. Konrád trónraléptével nyilvánvalóvá lett Németország kelet felé irányuló hódító terveinek végrehajtása a nyílt háború eszközével. Egyébként is a hivatalos barátság, amíg II. Henrik császár, a rokon élt, csak külsőleg volt meg a magyar és a német udvar között.⁵⁵

A magyarságot tehát az államalapítástól kezdve a német hódító törekvések fenyegették. A korai feudális magyar állam hadművészetének stratégiáját alapvetően ez határozta meg. Lényegesen nem változott meg a helyzet a XI. század végétől a XIII. századig sem, amikor a németek elleni védekezéssel párhuzamosan már jelentkeztek a magyar feudális uralkodóosztály keletre, illetve délre irányuló hódító törekvései is.

A feudális társadalom és állam kialakulása, továbbá az „Ostarrich”-i határörgrófság kialakulásának körülményei, célja új hadsereg kialakulá-

⁵⁴ Istvánnak átadott terület nagyságáról III. Henrik 1051. okt. 25-én Heimbürgben kelt adományozó leveléből következtethetünk, amelyben a császár az 1043-ban visszakapott terület dézsmáját a heimbürgi egyháznak adományozza: „... donavimus decimum mansum rectamque fructum decimationem totius regionis in finibus Ungarorum gladio ab hostibus adquisitae, in pago Osterriche in comitatu... (Adalberti marchionis.) ... ex una parte Danubii inter Fischa et Litacha, ex altera autem inter Strachtin et ostia Fischa usque in Maraha, ad altare sanctae Mariae et sanctorum martyrum Mauricii Laurentii, in Heimbürg...“ Mon. Boica XXIX. T. coll. nov. II. I. 103—104 pag. — Egyébként István terület foglalására vö: Annales Altahenses Maioses. MGSS XX. 789. pag; III. Henrik visszafoglalja a területet: MGSS. VII. 124; *Fejér*, CD. I. 335.

⁵⁵ III. Henrik halála után a lappangó ellenszenv ismét nyílt ellenségeskedéssé fajult, amit az egykorú német krónikák több oldalról is megerősítenek „... iam dudum inimicitias cum Stephano Ungariorum rege conflatis“ *Herimanni Augiensis Cronicon*. MGSS. -V. 121. „multae dissensiones inter Gentem Pannonicam et Baiarios ... factae sunt“. *Vipo: Vita Chounradi imperatoris*. caput 26. MGSS. XI. 268.

sának irányában hatottak a XI. század fordulóján. Az új hadsereg továbbra is megtartotta a gyepeket,⁵⁶ amelyeket a régi határőrzési tapasztalatból, mint az új határvédelem adott fejlődési fokának történeti alapjából örökölt. Ugyanakkor a határvédelem gyeppurendszerének fenntartásában és szerkezetében változás következett be, amely növelte a védelem hatásfokát.

A XI—XII. században a legfőbb háborús veszély iránya miatt az ország gyepevédelménél differenciálódás jelentkezett. A nyugati határvidéken az említett német települési előnyomulás és a közvetlen háborús cselekmények miatt a határőr egységeket igen korán letelepítették az Ostarich-i határhoz. Ezek az alakulatok arcvonalban és mélységben összefüggő elhelyezkedési képet mutattak már a XII. század fordulójára. Maga a határőr egységek letelepítése katonailag is szükségessé tette a gyepek gyorsabb betelepítését.⁵⁷ Az ország északi—keleti—déli határain azonban a határország támpontjai előtt még a XII. század végén is a nagy-kiterjedésű lakatlan területek, a gyepeülvék fennmaradtak. Nem véletlen, hogy a gyepeülvék fogalma és neve legtovább Abauj, Sáros, Zemplén, Ung és az erdélyi megyékben maradt meg.⁵⁸ Eredetileg a vármegyéknek a gyepeken túl elterülő lakatlan vidékeit (provincia), kerületeit (districtus) nevezték gyepeülvéknek. E név földrajzi elnevezésül századok múlva is rajtamaradt az illető vidéken, amikor már a gyepevédelem régen megszűnt. A nyugati részen, ahol ugyancsak számtalan, a gyepek emlékét őrző helység, földrajzi név maradt a késő századok számára, „gyepeülvé” megnevezést nem találunk.

A gyepek előbb említett differenciáltsága mellett elemezni kell a határvédelem szempontjából a gyepeknek azt az alapvető fenntartási és szerkezeti változását, amely az államalapítást követő két században ment végbe és stratégiai szerepet biztosított számukra.

A korai feudális magyar állam megeremítése előtti gyepeket a törzsek, illetve a nemzetiségek tartották fenn és így csak a vérségi kapcsolatok által egybefűzött emberek szállásterületének védvonalai voltak. A szállásterületek állandó kisebb-nagyobb változása miatt a gyéren települt gyepek és a szinte lakatlan gyepeülvék őrzése nomád katonai táborozással történt, ami nem biztosította a határvédelem egy-

⁵⁶ A gyeppurendszer védelmi feladata a későbbi századokban a mindennapi szóbeszédbe szemléltető kifejezésként ment át: „aki szuevel koenyeroeg, gyepe, soet koe-falt vét isten eleibe”. (Pázmány Péter: Prédikciók 644. lap.)

⁵⁷ A gyepek telepítésére és ennek okaira a szerkezeti változás további tárgyalásánál bővebben kitérünk. Vö.: a 141—146. lap. A nyugati határőrök összefüggő elhelyezkedését szemlélteti a mellékelt térkép.

⁵⁸ Vö: 1321: „possessio Kabala-falva in districtu Gepul in komitatu de Abaujwar” Orsz. levéltár Dl. 2062; 1387: „in comitatu de Sarus in districtu de Giepel”. Zichy okmt. IV. 336; 1413: „in provinciam Gepel”. (Zemplén megye). Oklevélszótár 316. lap; 1284: „Quandem possessionem Gepeuelv et Felnemeti vocatas existens in comitatu de Ung.” Wenzel, CH. IX. 390; 1413: „in districtu Gepel” (Szilágy megye). Oklevélszótár 316. lap.

ségességét és minden részére kiterjedő állandóságát. Az ilyen fenntartású és szerkezetű gyepekre épülő védelemnek nem stratégiai, hanem taktikai szerepe volt: a túlerővel támadó ellenség elől — amely már szétverte a biztosító előcsapatokat és a gyepekbe történő behatolásakor tovább már nem tartható fel — fedezni a törzs, nemzetség továbbvonulását. A védelem tehát nem lehetett alkalmas egy feudális állam területi integritásának megóvására. Különösen nem feudális hadseregek ellen, amelyek rendszerint egy-egy területért való harcra szorítkoztak.

A gyepeknek a feudális magyar állam megalakulása után az ország területi épségének megvédését kellett szolgálniuk, amely ország területén a föld, mint a társadalmi rendszer alapja magántulajdonban van. Ez a feladat a korai feudális magyar hadművészetben a gyepeknek stratégiai jelentőséget kölcsönzött, mert az adott védelmi háború célja, hogy könnyűlovas egységeivel a gyepek rendszerében mérhesse a főcsapást a nehézpáncélatú német lovas seregekre.

Az ilyen határvédelem a korai feudális állam központosított hatalma alatt tartható fenn. A XI—XII. században még működik a feudális társadalom és állam létrejöttével járó törvényszerűség, amely szerint kialakulásukkal együtt jár a központi hatalom viszonylagos túlsúlya, amit a feudális széttagolódás csak bizonyos idő múlva tud meggyöngíteni.

Az államhatalmat megtestesítő király rendelkezik a feudális hadsereg fenntartásához szükséges földtulajdon döntő részével. (Magyarországon még a XII. század végén is a magánbirtokosok földterületének aránya alig haladta meg az 1 százalékot a királyi birtokokhoz viszonyítva és az is elszórt állapotban.) Katonai szempontból fontos volt, hogy a határszéli erdők, folyók, mocsarak, földek, tehát a gyepek területe a király tulajdonában legyen. A gyepek királyi tulajdona nagy mértékben hozzájárult, hogy az uralkodó legyen a legnagyobb földesúr. A központi hatalom ezáltal tudta fenntartani a védelmet, mert ez az anyagi alapja annak, hogy a király kellő számú határőrrel rendelkezzen. Ugyanakkor a korai feudális rend társadalmi erkölce szempontjából is fontos tényező volt, mert biztosította a központi hatalmat képviselő király katonai vezetését. Visszavetítve ezt igazolja a XIII. század közepén meginduló nagyobb arányú birtokadományozás következménye, amely a határszéli királyi földek, erdők állományát is fogyasztotta és így a határőröket jobbágygá téve, megfosztotta őket a katonáskodástól. Az Anjouk, s különösen Zsigmond alatt ez oda vezetett, hogy a főuraknak nem állott érdekükben a gyepek fenntartása, mert az munkaerőt vont el. A gyepek és a gyepezők katonai szerepének megszűntetése növelték a magánbirtokosok politikai és gazdasági hatalmát a királlyal szemben. Természetesen hozzájárult ehhez a XIII. század végétől fellendült hegyvárak építése is, ami a határvédelem új rendszerének egyik kialakító oka

volt, figyelembe véve a várak tulajdonjogának túlnyomóan magánbirtokosi jellegét. Mindenesetre, amíg a központi hatalmat a feudális gazdasági és politikai széttagoltság nem gyöngítette, a gyepűvédelem tulajdonát törvényileg is a király magának tartotta fenn. Az említett birtokadományozási folyamat megindulási szakaszában még jogot biztosít a királynak az 1231. évi törvény a serviensek és az egyházak népeinek (jobbágyainak) igénybevételére a gyepűvágásra (ad incidendas indagine vulgo gepu), sánchányásra.

A gyepűvédelemben fontos szerepet töltöttek be a gyepűgátak. Ezek elsősorban az ellenségtől megszállott területek elárasztására szolgáltak. Például midőn 1043-ban III. Henrik német császár betört, ellene a Rábcát Aba Sámuel Babótnál kiárasztotta.⁵⁹

A vizeknek katonai fontossága társadalmi hatásában is megnyilvánult. Keleten a szlávoknál, ahol hozzánk hasonlóan a határvédelemnek gyepűrendszere volt, a feudális tulajdon sajátossága, hogy a víz és a vízi berendezések tulajdona elkülönült a föld tulajdonjától és nagyon gyakran a vizek tulajdona nem egyes feudális uraké volt, hanem a feudális államé. Hasonló tulajdoni viszony képe rajzolódik ki előtünk Kálmán I. 15. törvényéből. A föld adományozása következtében magánbirtokosi tulajdonba kerülő halasvizeket a király visszaveszi, kivéve az I. Istvántól ajándékozottakat.⁶⁰

-A királyi tulajdonban levő gyepűk jellemző vonása — szemben a nomád pásztorlásadalom gyepűrendszerével — a helyhez kötött határőrség. Ennek nemcsak katonai oka van — amire a továbbiakban kitérek —, hanem ebben a korai feudális államhatalom állandó letelepedésre kényszerítő ereje is szerepet játszott. A kettő egymásra kölcsönös hatással van, egymástól el nem választható tényezők a feudális határőrség létrejöttében és fejlődésében. A XI—XII. század határőr egységei helyei az Ór, Lő, Lövvő, Strázs, Nyilas (ahol népe földközösségekre vonatkozik), Less, Rőjtök (= rejtek), Vég, Rév, Cseke (= átkelni, gázolni), Kapu, Barom (brana = kapu), Árok, Rof, Rov (= árok), Gát, Sövényzád (= nyílás) helynevek, valamint a határőrző emberek (besenyő, székely, orosz, kazár) és a magyar törzsek neveit fenntartó helységek őrizték meg, amit megerősítenek a korabeli törvények, oklevelek.⁶¹

⁵⁹ M. G. S. S. XX. 798. lap. Pauler Gyula felhívja a figyelmet, hogy a babóti víziműveket még századok múltva is emlegetik, mint olyanokat, amelyeknek fenntartása Sopron vármegye közmunkájával történt. (A magyar nemzet története. I. köt. 112. és 180. jegyzet.)

⁶⁰ „... placuit omnes piscinas, preter quas santus Stephanus donaverat, sumptui regali reddere, quia indignum erat nobis recedentibus curialem nobiscum honorem recedere, ubi prestat not et venientes copiam honoris invenire.” (Kiemelés tőlem H. M.) A párhuzam vonására a jogot nem gyöngíti a törvény „halasvizek” terminológiája, ha figyelembe vesszük, hazánkban valamennyi víz alkalmas halászásra.

⁶¹ Vö: László II. 16. 17.: „Custodes confiniorum, quo vulgo euri...” Kálmán I. 36. 82.; Hazai okm. V. 47: „ulgariter Eur ditorium” és „vadit in latere montis Stras” u. o. Lövvő, *Fejér CO.* III. I. 86. lap stb.

A határőr alakulatok elhelyezkedésére utalnak a gyepük területén levő vámhelyek is, elsősorban a nyugati határszélen. Az egykorú német (hainburgi és steini) vámszabályok mutatják, hogy már a XI. és XII. században élénk kereskedelem folyt a nyugati gyepükön keresztül. A vámszabály szerint a magyar kivitel tárgya: gabonaműek, bor, fákészítmények, állatbőrök, szűcsáruk, méz és viasz, különféle halak, juh, sertés, gyapjú, réz.⁶² A vámhelyeknél feltétlenül kellett határőrségnek lennie, bizonyítja ezt László II. törvénykönyve. A törvény kötelességévé teszi a határőröknek, hogy akadályozzák meg a határvidékeken a ló vagy örök eladását.⁶³ Az adásvétel a középkorban pedig csak vásárvámhelyeken történt.

A határvédelmi gyepűnek betelepítése ugyancsak lényeges szerkezeti változást jelentett a XI—XII. század folyamán. Különösen vonatkozik ez a nyugati határgyepűkre. Az Ostarich-i kialakulásának és erősödésének módjával szemben a lakatlan gyepűrendszer nem nyújthatott katonai védelmet. A német telepesek törekvése, hogy minél mélyebben hatoljanak a magyar gyepűrendszerbe — amint azt megelőzőleg okmányszerűen is bizonyítottuk — és a települési foglalást katonailag megerősítsék, végeredményben biztosítani tudja a nehézpáncélatú lovas hadsereg vonulását, s így épp abban a célszerűségében veszíti el jelentőségét a gyepű, amely a legfőbb erőssége: ti. megakadályozza, vagy legalábbis rendkívül megnehezítse a nehézlovasság előrehaladását és megkönnyítse a könnyűlovas határvédő csapatok gyors, lesből történő oldal- és hátbatámadó mozdulatait.

A gyepűrendszer korszerűsítése, hatásfokának növelése tehát csak úgy volt elérhető, ha a gyepűket egészen az ellenséggel határos területig — nyugati határról van szó — megerősítik településekkel, s ugyanakkor a gyepűn keresztül vezető utak biztosítása nemcsak azok lezárásával történik, hanem az utak menti telepítéssel is őrzik a gyepűk zártságát. Hasonlóan szükséges volt a gyepűkön keresztül folyó vizeknél a kétparti telepítést folytatni, s ezzel biztosítani az elárasztási műveletet.

A határvédelem stratégiai jelentősége megkövetelte a telepítések lépcsőzetes mivoltát, amint a határőrző egységek elhelyezkedése is az volt

⁶² „Daz sint die Recht von der Wazzermaut ze Haimburch“ — „Daz sint die Recht an der Wazzermaut ze Ungarn“ Wer chol fuert... von eim mut lach... von eim nevnwagen... von acht phlug reden... von eim fueder wercholtz... von eim vaz chavfweins von Ungarn, von eim Mutt traeds von Ungarn... von eim emmer Weins von Ungar von eim hausen... von eim schiflein mit vischen... von eim visch wagen... hevt und wachs... von hundert Aechorn... von hundert heseim... von hundert zeisel, von hundert fuchsein... von hundert hernleins.“ *Adorian Rauch*: *Scriptores Rerum Austriacarum*. Bécs, 1793. I. 206. lapok. — A steini (XII. század) vámtarifában hasonló a felsorolás. *Adorian Rauch*: u. o. 106. lapok.

⁶³ László II: 16: Si quis equum ad vendendum sine licencia regis in confinium duxerit, equus per comitem confinii ab eisdem auferatur et equi dominus in carcerem mittatur...“

és ezzel az ellenség gyeprübehatolásának részsikere esetén is folyamatosan lehetett tenni a felmorzsoló támadást végző határőr egységek ellátottságát.

A gyeprük benépesítését megkövetelte a gyeprük építmény állagának fenntartása, fejlesztése, amelyet a határőrök egymagukban nem tudtak volna elvégezni. Érdekesen vetíti vissza ezt a XIII. századi nagybirtokosok törekvése. A magánbirtokosok (elsősorban az egyházi birtokosok) gyakran még az oklevélhamisításhoz is folyamodtak, csak hogy megszabaduljanak a nehéz és költséges gyeprüépítési kötelezettségektől.⁶⁴

A katonai szempont mellett — amint a határőrökönél is — a gyeprütelepítés mellett szól az államhatalom törekvése: benépesíteni a lakatlan területeket a halászat, vadászat, állattenyésztés és földművelésből származó terményjáradék növelése miatt. Erről a folyamatról beszélnek krónikáink, amikor elmondják, hogy 1051-ben I. András a megvert III. Henriknek 50 óriási vizát adott és ez a haltömeg mentette meg a német tábornokot az éhhaláltól. Herman Ottó szerint a krónikás 1051-ben halászott 50 vizáról értesít.⁶⁵ Tekintve az akkori szállítási körülményeket és az éhség megszüntetésének sürgősségét, a halászatot csakis a gyeprü területén levő telepek végezheték.

A határterületnek betelepítését már a XI. század fordulójától kezdve bizonyítják II. Konrád és III. Henrik hadjáratairól szóló tudósítások. A német évkönyvek elmondják, hogy a német seregek a határterületen lakott helyeket, sőt templomos falukat is elpusztítottak. Márpedig akár I. István, akár I. László törvényeit egybevetjük a tudósításokkal, akkor kibontakozik előttünk a kép, amelyben a templomos falvak nemcsak pusztán kiépült, letelepült helyet jelentenek, hanem a feudális földbirtokos kényszerítő erejét is. István II. törvénykönyvének I. pontja kimondja, hogy „decem villae ecclesiam edificent, quam duobus mansis totidemque mancipiis dotent, equo et iumento, sex bubus et duabus vaccis XXX minutis bestiis...” Vagyis a templomépítési kötelezettség egyúttal földművelést, állattenyésztést, s így háziipart is feltételezett. A XI—XII. századból kevés oklevél vonatkozik a nyugati határszélekre. A határszélei letelepült földművelésről, istállózó állattenyésztésről szóló dokumentumaink nem elégségesek. Ennek részben oka a határszélei területek királyi tulajdona. Mindenesetre a határszélek, főleg a nyugati határszélek központi telepítésére analóg módon vonatkozik I. László I. törvénykönyvének 19. pontja: „Si derelicta ecclesia villani alius transierit, pontificali iure et regali mandato, unde transierunt, ibi redire cogantur.”

Az eddig elmondottakon kívül a nyugati határvidék XI—XII. századi betelepítésére fényt derít egy pár jellemző okmánybeli bizonyíték is.

⁶⁴ Vö: Wenczel, CA. I. 261. Fejér: CD. III. II. 87. Regesta de Varad I. Nr. 450 stb.

⁶⁵ Herman Ottó: A magyar halászat könyve. Bp. 1887. I. köt. 91. lap.

Répece vidéke a XI. században mint Locsmánd vármegye királyi birtok volt. A XIII. század kezdetén ezen a területen már minden falu világi és egyházi földbirtokosok kezén van. A királyi javak eladományozása a XII. században vette kezdetét, amint ezt okleveleink tanúsítják. A legrégebb, erre a területre vonatkozó ajándékozási oklevél 1156-ban három falut említ: Locsmándot, Répcesarudot és Gyirótot.⁶⁶ Joggal tekinthetjük úgy ezt a három falut, mint amelyek legkevesebb 50—60 évvel korábban már léteztek. A magyarok ugyanis a Locsmánd nevet még a XI. század második fele előtt használták. [Etimológiája: < althochdeutsch Linz (a) mannes. Az althochdeutsch Z (= ts) ~ magyar cs-vé még 1050 előtt változott. Kormeghatározó még az althochdeutsch in ~ magyar o-vá változása 1050 előtti időre.] Ugyanezt mondhatjuk el a szomszéd településekről, Répcesarudról és Gyirótról. [Frankó-Répcesarud. Etimológiája: < német frankenau > magyar Franknou > Franklou és Franko(u).] — A helység eredeti magyar neve Sarud (1156) volt; későbbi nevét a bevándorolt Gósfalvi családtól kapta: „villa Francaun, in qua Franco residebat” (1262).

Ugyancsak ennek a vidéknek a települési viszonyáról tájékoztat bennünket a borsmonostori kolostor adományozó oklevél 1190-ből, amelyet II. Endre 1225-ben „cum privilegio magno” egészített ki. A XII. század végén a következő falvak tartoztak Banus Dominik birtokához: Malomház (Ukas), Borisfalva (Barang), az elpusztult Zaka, Peresznye (Prezne), Répcekehely (Maynhart), Borsmonostor (Babaduri). Ezekhez jön még az in privilegio magno említett Alsólászló (Lasztay). Ezeket a birtokokat Banus Dominik a privilegium magnum szerint Florentinus comestól, aki viszont Dyonis comestól vette. Tehát a birtokrészeknek már a XII. század első felében magánkézben kellett lenniük, mert különben a XII. század végére nem cserélhettek volna háromszor gazdát. Egyesek e faluk közül eredetüket királyi adományozásnak köszönhetik, amire a régi királyi települések faludűlőiből lehet következtetni és egy időn át az anyatelepülések nevét viselték tovább. Ezek a következők: Baran, Ukas és Laztay. Nem lényegtelen számunkra a privilegium magnumnak az a megjegyzése, hogy a faluknak a határa ugyanúgy a régi állapotú, mint az alapítólevélben volt. Felső- és Alsó-Lasztay, Répcekehely, Borsmonostora, Kis-, Nagy-Borisfalva (Baran), Malomháza, Fűles (Ukas), Zaka, Peresznye, Répcemicske osztatlan dűlőkkel így tehát már a XI. században léteztek.

Borsmonostora apátság javadalmainak határleírásában szerepelnek még a következő szomszéd faluk: Sydan, Engud (a később eltűnt Enyed

⁶⁶ Sopron vármegye története. Oklevéltár I. 1.

Répcesarud mellett), Gerol, Locsmánd, Ambus, Sira, Und (Undeten-Und és Nebersdorf-Ligvand). Mivel a fentebb megnevezett falvak már a XI. században léteztek, úgy ezen szomszéd községek sem kivételek és ennek elfogadása Locsmánd viszonyaira nyelvészeti bizonyíték.

Közvetlenül a Répce folyó mentén található falvak minden valószínűség szerint már a XI. és XII. században léteztek, amit a nyelvészeti adatok mellett földrajzi és katonai okok is igazolnak. Ekkor elsősorban a folyók mentén telepedtek le két oldalról, hisz egyrészt még nem lehetett jelentős mértékben erdőirtásról beszélni, másrészt a gyepek gátrendszere megkívánta ezt. Fontos volt itt a telepítés a Rába vonalán elhelyezkedő határőregységek utánpótlása szempontjából is.

A telepítésekre jellemző, hogy a folyóvidékeken a települések neveit legtöbbször személyi névből képezték, szemben az erdős vidéken levő településekkel, ahol legtöbbször patakok, folyók, vagy pedig valami más természeti sajátosság után kapták nevüket. Az erdővidéket eredetileg a határőrök, vadászok, pásztorok, szénégetők tették ismertté, akik ott az egyes helyeket tájékoztató pont alapján nevezték el, ami azután a település nevét is képezte. Igen jelentős okleveles bizonyítékunk van erre az esetre. 1222-ben Veper falu határleírásánál az oklevél megnevezi Scelesbyk (= széles bükkfa) földrajzi pontot. Itt a Szák-nemzetségbeli Pósa, az ajándékozó egy települést alapított úgy, hogy a megerősítő oklevélben 1229-ben már Zelesbik falut (villa Zelesbic) említene. A település azonban nem sokáig lehetett meg, mert az egykori Locsmánd vármegye határleírása Veper falu körzetében Zelesbiket 1263-ban ismét csak földrajzi pontnak nevezi.

Az kétségtelen tény, hogy a nyugati határszél viszonylag ritkább lakosságú volt, mint az ország belseje. Ez a viszonylagosság azonban érthető, mert a jobbágyok — amikor csak lehetséges volt — a határterületről menekültek és így tették magukat szabaddá a terhes, közös munkától: a gyepepítésétől. Okai voltak még a szökéseknek az állandó magyar—német határcsúszások, amelyek a német határterületen is szökésekre vezettek, s ezért Konrád püspök 1131-ben békét kötött a határcsúszások megszüntetése érdekében.

A nyugati határvidék XI—XII. századi betelepítését és a határőrség elhelyezését ezeken túlmenően vizsgálni kell a helynevek etimológiai elemzésével is, felhasználva ehhez az okmánybeli és régészeti adatokat. Ezt a kutatást ki kell terjeszteni a Csallóköz területére, mert a németek elleni háborúk színtere ide is áttevődött, s a Duna jobbparti része Komárom vonaláig katonai szempontból a nyugati gyepepítés rendszeres része volt.

Megelőzőleg azonban kritika alá kell vonni azokat az okmányokat, körülményeket, amelyek alapján a felsorolt bizonyítékok és katonai szempontok ellenére Nyugat-Magyarország határvidékét lényegében lakatlannak tartották.

Ez a vélemény két, a XIII. század végére eső okmányban jut kifejezésre. II. Endre okmánya szerint egy pap elődje, aki István feleségének, Gizellának kíséretében mint szabadember jött Magyarországra, Sopron vármegyében minden kötelezettség nélkül birtokot kapott. Az okmány a kötelezettségnélküliségnek mintegy indoklásául elmondja, hogy a pap elődje akkor részesült a birtokadományozásban, amikor „*rarus habebatur incola in comitatu castri Supruinensis.*”^{66/a} Hasonlóan nyilatkozik a németújvári apátság meghamisított oklevele 1230-ban, amelynek szövege a XII. század közepén kiállított oklevélnek céltudatos bővítése. Sőt a hamisított oklevél Németújvár környékét az alapításakor *teljesen lakatlannak* mondja. („...in loco inhabitato et solitario...” „Constitut etiam episcopus parochianus, quod si habitatores ad terram ita desertam convenissent...”)^{66/b}

Mindkét okmány egyházi birtoklásról szól (az egyik egy korábbiak meghamisított formája). Az okmányok akkor keletkeztek, amikor élesen folyt a harc az egyházi és világi birtokosok között nemcsak a politikai, hanem — s ez az előbbinek másik oldala — a nagyobb gazdasági hatalomért is, a feudális birtoklás nagyobb jövedelmezőségéért, a szolgáltatások csökkentésén keresztül. Az idézett okleveleket azért a határozott célért állították ki az egyházi személyek, hogy megszabaduljanak a szolgáltatásoktól, elsősorban a legsúlyosabbtól: a gyeptüézés, illetve karbantartás terhétől. Ugyanakkor a hamisítás másik rugója az a feudális nacionalizmus, amely a német egyháznak a német-római császársági eszméjéből táplálkozott. Ez a nacionalizmus a németek elhivatottságát hirdette a világuralomra, aminek egyik eszköze a német telepések rajzása más országokba. Magyarországra 1150—1230 között nagyobb csoportban jöttek német telepések a nyugati határszélre, s az oklevél természetesen lakatlan területnek akarta feltüntetni a német telepések által elfoglalt területet és mintegy igazolni a foglalás jogosultságát. A hamisítás céljait leleplezi azonban a németújvári apátság alapítólevele, amely az összes patakokat szláv és szláv > magyar nevekkal jelöli meg. Ez önmagában eldönti a kérdést: a vidék már az apátság megalapítása előtt nem volt lakatlan. Ide kell sorolnunk azt a bizonyítékot, mely szerint a lakosság XI. és XII. századi nyugatmagyarországi jelenlétéről a magyar, szláv és német víznevek is beszélnek.

^{66/a} U. o. I. 8.

^{66/b} Magyar Évkönyvek 9, 200.

*A nyugati határvédelem XI—XII. századi színterének vázlata*⁶⁷

1. *Pozsony* 907: TA. I/3. 86. Et: n. szn. Chr: IX—X. század. KJ: vár.
2. *Hainburg*⁶⁸ 1050: KK. német várerődítés, melyet a magyarok többször elfoglaltak. Chr: X. század. KJ.: vár.

3. *Oroszvár*: 1262: CA. III. 28. Et: népv. Chr: X—XI. század. o. KJ: határegység települése.

3/a. *Pészne* 1208: CD. III. I. 63. Et: sz. ftp. (Zátony) Chr: XI—XII. század. sz. KJ. a folyó neve katonai árasztási helyre mutat.

4. *Oloná vallis*, 1262: CA. III. 28. Et: o. ftp. Chr: X—XI. század. o. KJ: határegység települése.

5. *Heet* 1305: CDA. I. 94. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ. gypű-épitmény állagát fenntartó település.

6. *Köpcse (Kittsse)* 1453: CDP. I. 351. Et: b. szn. (Küccse) Chr: X—XII. század. b. KJ. határegység települése.

7. *Csuny* 1232: CA. VI. 509. Et. m. szn. Hv: m. cs~német s. 1100 előtt. Chr: XI. század. m. KJ. gypű-épitmény állagát fenntartó település.

7/a. *Gyëüd (Jahndorf)* 1262: CA. III. 28. Et: régi m. szn. Chr: X—XI. század. m. KJ: határegység települése. Nemzeti szállásterület volt.

8. *Rajka* 1262: CA. III. 28. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: gypű-épitmény állagát fenntartó település.

9. *Bezenye* 1440: HO. 405. Et: sz. ftp. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: gypű-épitmény állagát fenntartó település.

10. *Levél* 1453: CDP. I. 349. Et.: m. fn. utat őrizték (lüvér) Chr: XI—XII. század. m. KJ: határegység település.

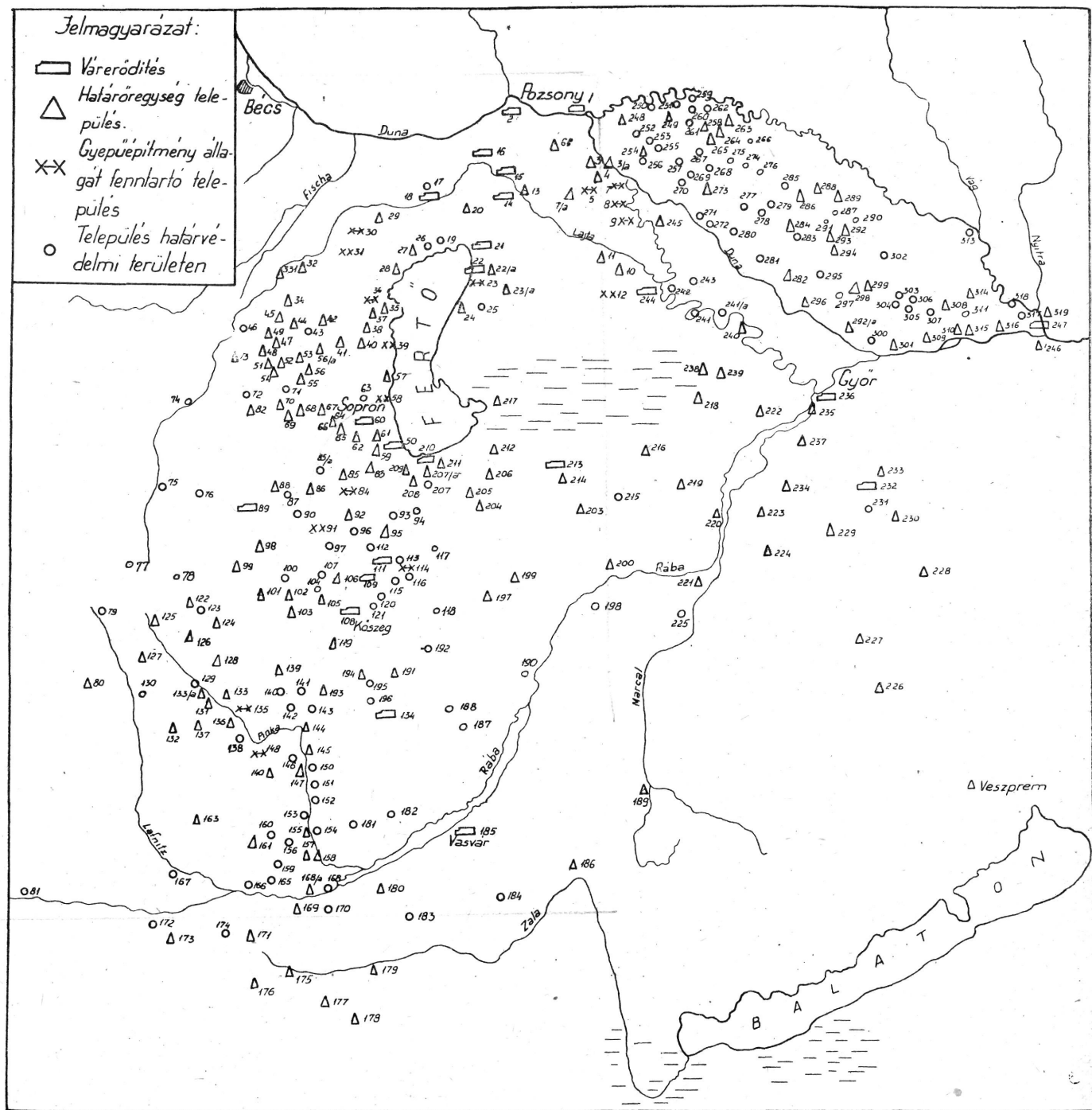
11. *Samarja (Hegyeshalom helyén)* 1217: CD. III. I. 208. Et: b. ftp. Chr: XI. század. b. KJ: hatáőrző egység település. (Brucknál ment át Bécs felé vezető út a korai középkorban. Tehát útmenti határegység.)

12. *Szolnok (Mosonszolnok)* 1271: CS. III. 687. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: gypű-épitmény állagát fenntartó település.

13. *Káta-Gáta (Lajtakáta)* 1243: CD. IV. I. 275. Et: b. szn. Chr: XI—

⁶⁷ Rövidítések jelei: CA = Codex Arpadianus Continatus. *Wenczel*: Arpád-kori új Okmánytár; CDA = Codex Diplomaticus Andegavensis. Anjoukori Okmánytár; CDP = Codex Diplomaticus Patrius. Hazai Okmánytár; CD = *Fejér*. Codex Diplomaticus Patrius; HO = Hazai Oklevéltár; MES = Monumenta Ecclesiae Strigoniensis; SO = Sopron vármegye története. Oklevéltár; Cs = *Csánky Dezső*: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában; O = Oklevéltár; TA = *Péz*. Thesaur. anecdot. RL = *Lipszky*: Repertorium locorum... MGD = Monumenta Germaniae Diplomata ex stirp. Karol. DL = Országos Levéltár; Klt = Körmendi levéltár; Kalász = *Kalász*: A szentgotthárdi apátság birtokviszonyai és a ciszterci gazdálkodás a középkorban. 1932. KK = Képes Krónika; PB = Pannonhalmi szt. Benedek rend története; Chr = chronologiai meghatározás. Et. = etimologiai meghatározás. K. J. = katonai jellege; sz = szláv; m = magyar; n = német; b = besenyő; fn = foglalkozás név; szn = személynév; o = orosz; ftp = földrajzi tájékozódási pont; népv. = népnév; hv = hangváltozás. A sor-számozás megegyezik a térképen feltüntetett számokkal.

⁶⁸ A németek a középkorban „Porta Hungarica”-nak hívták. Századok. 1903. 614. lap.

Tervezte: Dr. Horváth Miklós.

1. sz. vázlat. A nyugati határvédelem katonai és települési helyei.

XII. század, b. KJ: határorégység település (a Lajtat keresztező soproni—pozsonyi útnál. A Csallóköz és a Duna jobbpartjától fekvő gyepeúállag egyik katonai összekötő helye).

14. *Neudorf* 1074: CA. I. 28. Et: bizonytalan. Chr: XI. század, m.—n. KJ: erősítés. (IV. Henrik a freisingi püspöknek ajándékozza a Salamon által átengedett területet és kötelezi a vár erősítésére, különösen Moson erősítésére. Az okmány rendelkezése mutatja, hogy a németek határozott katonai célkitűzése a gyepeúrendszerben elfoglalni az átvonulási kulcspozíciókat. Ilyen volt ez a terület, mely a nyugati határvidék többi részéhez viszonyítva laposabb volt a Lajta és a Fertő-tó között.)

15. *Hasilowe (Deutsch-Haslau)* 1074: CA. I. 28. Et. n. szn. Chr: XI. század, n. KJ: erősítés. (Megjegyzést vö: a 14. sorszámmal.)

16. *Litaha* 823: CD. I. 155. (Hamis oklevél, a 971 utáni évekből származik.) Et.: ófelnémet fn. Chr: IX—X. század, n. KJ: erősítés.

17. *Königsbrunn* 1074: CA. I. 28. Et: n, ftp. Chr: XI. század, n. KJ: erősítés. (Megjegyzést vö: a 14. sorszámmal.)

18. *Bruck (Ascherichbrugge)* 1074: CA. I. 28. Et. n. ftp. Chr: XI. század, n. KJ: erősítés. (Megjegyzést vö: a 14. sorszámmal. Fontos úti erősítés Bécs felé.)

19. *Nyulas* 1221: CA. I. 182. Et: m. fn. >n. Jules >juls >juis még 1180 előtt. Chr: XI—XII. m. KJ: határvédelmi területen település.

20. *Perun*⁶⁹ (*Parndorf*) 1264/1313: CA. VIII. 89. Et. sz. szn. Chr: XI—XII. század, sz. KJ: határorégység település (fontos katonai kulcspozíció a Fertő és a Duna közötti területen).

21. *Védeny* 1265: Cs. III. 687. Et: n. ftp. (n ftp. ~ m. ftp. 1180 előtt) Chr: XI—XII. század, n—m. KJ: határvédelmi területen település.

22. *Petlen(d)* 1217: CD. III. I. 207. Et: n. szn. (n. szn. ~ m. hn. 1180 előtt) Chr: XI—XII. század, n—m. KJ: határvédelmi területen település.

22/a. *Gállos* 1278: Weis: Urkundenbuch des Cisterziensen-Stiftes Heiligenkreuz. I. 214. 1. Et. m. szn. Chr: XI. század, b. KJ: határőrző egység település (ikertelepülés).

23. *Chytwand* 1299: CDP. VII. 283—84. Et. m. szn. Chr: XI—XII. század m. KJ: gyepeú-állagát fenntartó település.

23/a. *Legénytő* 1278: Weis: uo. Et. m. ftp. Chr: XI. század, b. KJ: határőrző egység település.

24. *Pátfalu* 1262: CA. X. 454. Et: bizonytalan, Chr: XI—XII. század, b. KJ: határőrző egység település.

25. *Pelden (Felső- és Alsóbeled)* 1324: Fortes Rerum Austriacarum

⁶⁹ „Perun... a castro Musuniensi exampta... terra custodum. silve eiusdem Castri Kaal nominatur“ tehát már korábban meglévő határőrségre utal. Megerősíti ezt Tamás esztergomi érsek, aki 1314-i oklevelében Parndorf régebbi lakóit *székelyeknek* mondja. (Fontes Rerum Austr. XVI. 41.)

XVI. II. 101. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település. (A ciszterciek letelepedése előtt már létezett.)

26. *Sásony* 1221: CA. I. 182. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

27. *Széleskút* 1223: CD. III. I. 393. Et: bizonytalan. Chr: XI—XII. b. KJ: határőrző egység település.

28. *Purbach* 1292: CA. X. 87. Et: bizonytalan. Chr: X—XI. század? KJ: határőrző egység település (?) (A rómaiak idejében Mutenum a neve és megerősített hely volt. Ennek a településnek X—XI. századi létezését valószínűsíti a közvetlen szomszédságban levő Fertőfőhegyregháza Donnerskirchen < öfelnevet személynévből Dundó, amely már a Karoling korszakban létezett. (Thirring: Führer durch Sopron... I. 128.)

29. *Sárfenek* (*Scharfenegg*) 1376: CD. IX. V. 131. Et: m. ftp. (Századok 1871. 372.) Chr: XI—XII. század. b. KJ: határőrző egység település.

(Sárfenegg várának romjai ma is láthatók a hegy tetején. A vár birtoklási viszonyairól csak a XII. századból van értesülésünk. A várat a besenyők részint mint a soproni és mosoni várak jobbágjai, részint mint a határvidék őrei lakták és birtokolták. A vidék stratégiai fontosságát valószínűsíti az előbbiekkal összevetve, hogy már a XI. század elején legalábbis a hegy lábánál határőrző település volt, ha esetleg a vár még nem is állott.)

30. *Menhart* 1383: SO. I. 473. Et: n. szn. Chr: XI—XII. század. n. KJ: gyeplő-állag fenntartó település. (Megjegyzés: vö. 31. sorszámmal.)

31. *Hof* 1263: CA. XII. 494. Et: n. fn. Chr: XI—XII. század. n. KJ: gyeplő állag fenntartó település. (A Lajta mellett Curia Regis nevű birtok határában — mely kétségkívül Hof nevű faluval azonos — gyeplő utalás van: Hagenowe = hagen+an, Hasonló utalás van Menhartnál.)

32. *Pordány* (*Lajtapordány*) 1376: SO. I. 422. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. b. KJ: határőregység település, ikerfalu.

33. *Cseke* (*Vimpác*) 1376: SO. I. 423. Et: m. ftp. (cheke = gázló) Chr: XI—XII. század. b. KJ: gyeplő átkelőhelyet őrző határőregység települése.

34. *Szarvó* 1271: CA. VIII. 362. Et: b. ftp. (szarv = vízben szegény) Chr: XI—XII. század. b. KJ: határőrző egység. (A XIII. században már vár létesült itt, amit a besenyők részben mint a soproni és mosoni várak jobbágjai, részben mint a határvidék őrei lakták és birtokolták.)

35. *Putyim* 1222: CD. IV. I. 275. Et: n. ftp. (ut) Chr: XI—XII. század. sz. KJ: valószínűleg katonai utat takar a név, amit igazolni látszik az, hogy Rovo, Sérc körzetében van.

36. *Rav(o)*, *Roj*, *Rovó* 1355. SO. I. 245. Et. sz. ftp. (árok) Chr: XI—XII. század. sz. KJ: gyeplőerődítés (közvetlenül Lövő (Sérc) mellett! Ez a helység a soproni—pozsonyi útvonal lezárását biztosította).

37. *Lövő (Sérc)* 1317: SO. I. 78. Et. m. fn. Chr: XI—XII. század. b. KJ: határegység település.

38. *Oszlop (Zaszlop)* 1376: SO. I. 373. Et: sz. ftp. (a torony mögött za stlꝑꝛ) Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határőrzi egység település. (A helység a Wulka vidékén húzódo főútvonalon van. Ennél az útnél van Oszlop mögött Röjtök ör(!). A két határőrzi település és a falu neve mutatja a határegységek mélységi tagozódását, ami térszínileg is ki-domborodik: Zaszlop felszíni fekvése magasabb, mint Röjtök-ör!)

39. *Ruszt (Szil)* 1317: SO. I. 78. Et. m. ftb (szilfa) Chr: XI—XII. század. m. KJ: gyepü-állag fenntartó település. (Gyepütorlaszolásra alkalmas fás helység a Fertő-tó nyugati partján. Igen nyomatékosan alátámasztja ezt a mellette levő Sérc (Lövő) (!) helység.)

40. *Mayad (Margaretha)* 1271: CA. VIII. 362. Et. b. szn. (Margaretha második névadás.) Chr: XI—XII. század. b. KJ: határőrzi egység település.

A Fertő-tó és a Duna közötti határvédelmi terület jellemző vonása: A határegységek elhelyezkedése sűrű és a terület két oldalán fekvő erődítési (vár) pontokra támaszkodik; Pozsonyra az egyik oldalon, Sérc, Rovó, Szil — megerősített helyekre a másik oldalon. A két erődítési sarkpont között a terület térszíni sajátossága lehetővé teszi az ellenséges seregek viszonylag könnyebb átvonulását. Azért találunk itt sűrűbben, oldalazó támadásra alkalmas elhelyezést a határörök részére. Szükségessé tették ezt még az itt húzódo utak is Bécs, illetve Soprontól Pozsony felé.

41. *Dorog (Darázsfalva)* 1367: SO. I. 373. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. b. KJ: határőrzi egység település.

42. *Kis Marton (Mortun Zale, Zala-Mortun)* 1222: CD. VII. III. 118—119. Et: b. szn. Chr: XI—XII. század. b. KJ: határőrzi egység település.

43. *Höffling* 1317: SO. I. 98. Et: n. hovelin > hövelin (= kis udvar) n~m. még 1170 előtt átvettük.⁷⁰ Chr: XI—XII. század. n—m. KJ: határvédelmi területen település.

44. *Száravám (Milehdorf)* 1271: CA. VIII. 362. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határorség település (útvámhely volt).

45. *Büdöskút* 1435: SO. II. 229. Et: bizonytalan. Chr: XI—XII. század. b. KJ: határegység település.

46. *Alrams* 1332: Gaszton Petteg: Die Urkunden des Deutsch-Ordensarchivs zu Wien, Prag und Leipzig. 1887. 135. l. Et: n. szn. Chr: XI—XII. század n. KJ: A helység neve német személynév birtokos esete, ami azt mutatja, hogy ide németek telepedtek. A település besenyő és szláv települések közé ékelődött. Ezt a részt 1030-as háború után I. István megszerezte — III. Henrik Aba Sámueltól visszavette. A területet mind

⁷⁰ Mittelhochdeutsch d — magyar a } XII. század második fele
ö — ü > o } előtti kormeghatározó
v — f } hangváltozás.

a magyarok, mind a németek igyekeztek betelepíteni a határvédelem szempontjából. Mivel a magyarok a Lajta partját erősítették, természetesen a németek is itt akartak tért nyerni. Viszont a terület fennhatóságának változása a XI—XII. századi határvillongásokban nem mindig szünteti meg az előretolt települést, hanem felhasználhatja élmezési és segédcsapati szolgálatra.

47. *Pomogy*, 1271: CA. VIII. 3. Et: sz. ftp. (po-medzi = határ mögött) Chr: XII. század. sz. KJ: lehetséges, hogy a település neve határorégység tartózkodási helyét jelöli meg. (Ikertelepülés.)

48. *Pecsennyéd* 1325: SO. I. 104. Et. besenyők elszlávósodott neve. Chr: XI—XII. század. b.-sz. KJ: határőrző egység települése.

49. *Hochstrass* 1303: CD. VIII. I. 144. és VIII. III. 535. Et: előttem ismeretlen. A Vágiak tulajdonában levő Hochstrass a Lajta partján feküdt és a Fejérnél közölt oklevelek tanúsítják, hogy e helység Bessenyő, Sur (talán Eur = ör) Magyarárok (fossatum) és a Lajta folyó közt terül el. Pecsennyédnek az országút mellett fekvő egyik nyugati dűlője ma is Hochstrass nevet viseli. Chr: valószínűen XII—XIII. század fordulóján.

50. *Balf* (*Volffls*) 1278: SO. I. 44. Et. n. szn. genitivusa. n. w. ~ m. v. (1180 előtt) Chr: XI—XII. század. n—m. KJ: határvédelmi területen település.

51. *Ik(k)a Eckua* 1223: CD. III. I. 395. sz. szn. Chr: XI—XII. század. b. KJ: határőrző egység település. (Ekkua Bécsújhellyel szemben, északra Lajtaszentmiklóstól, melynek régi neve Rőjtök ör volt. Ekkua azon a tájon van, ahol később Hochstrass feküdt.)

52. *Törmás-Kér*. 1435: SO. II. 229. Et: m. törzsnév. Chr: X. század. m. KJ: határőrző egység település.

53. *Szerdahely* 1324: SO. I. 98. Et: m. vásárhely. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőrző egység település.

54. *Siklós, Sziglós* 1435: SO. II. 229. Et: b. szn. Chr: XI—XII. század. b. KJ: határőrző egység település.

55. *Szemere* (*Zemenye*) 1237: CD. IV. I. 77. Et: m. törzsnév. Chr: X. század. m—b. KJ: határőrző egység település.

56. *Szántó* (*Selegszántó, Antau*) 1360: SO. I. 329. Et: m. fn. Chr: XI. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

56/a. *Kwhydpordan* (*Wulkapordány*) 1395: SO. I. 520 (Ewrpordan.) Et: sz. szn. (Pordánt másképpen Prudustárnak is nevezik az okmányok, amely pedig köznemes névben fordul elő. Wulkapordányt köhíddal kapcsolják össze az oklevelek. Nem bizonyítható, hogy a köhíd már a XI—XII. században is megvolt, de lehetséges. Chr: XI—XII. század. b. KJ: határőrző egység település.

57. *Medgyes* (*Moreisch*) 1254: SO. I. 13. Et: m. fn. Chr: XI. század. b. KJ: határőrző egység település.

58. Rákos 1199: CD. II. 346. Et: sz. fn. Chr: XI. század. sz. KJ, gyepe-
építmény állagát fenntartó település.

59. Gyula 1265: Cs. III. 617. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század m.—b.
KJ: határőrző egység település — a Bécsből — Olaszországba vezető út
mentén.

60. Sopron 859: Oefele Andreas Félix: Rerum Boicarum scriptores
nusquam antehac editi 1743. I. 704. Et: n. folyónév (a XI. század első
felében ment át a magyar nyelvbe.) Chr: X. század. m—b—sz, KJ: vár-
erődítés.⁷¹ (Már a rómaiak idejében erődített hely Bécsből Patávia felé
vezető út mentén.)

61. Kovács Századok 1900. 27—29. Et: m. fn. Chr: XI. század, m. KJ:
gyepün belüli katonai ellátóhely.

62. Lőrök (Leberre) 1279: Cs. III. 681. Et: m. fn. Chr: XI. század.
b. KJ: határőrző egység település.

63. Udvarnok 1269: SO. I. 33. Et: m. fn. Chr: XI. század. sz—m. KJ:
gyepe-építmény állagát fenntartó település.

64. Eg(e)red (Egerd) 1284: CDP. II. 16. Et: m. fn. Chr: XI. század.
m. KJ: határvédelmi területen település.

65. Zoan (Wandorf) 1296: CDP. II. 24. Et: sz. ftp. Chr: XI—XII. szá-
zad. b. KJ: határőrző egység település. (A soproni hegyek közötti út-
járón (!) fekszik.)

66. Dág (Ágendorf) 1194: CA. XI. 57. Et: b. szn. Chr: XI—XII. század.
b. KJ: határőrző egység települése a Bécsből Olaszországba vezető út
mentén.

67. Suslan (Schattendorf) 1271: Cs. III. 681. Et: b. szn. Chr: XI—XII.
század. b. KJ: határőrző egység település.

68. Rohrbach (Wistindorf) 864: MGD. I. 115. Et: bizonytalan. Chr:
IX. n. KJ: (ikertelepülés) határvédelmi területen település.⁷²

69. Tumuli 808. Pez: Thesaurus anecdotorum novissimus. I./3. 86. l.
Et: bizonytalan. Chr: IX. század. sz. KJ: erődítési sánctelepülés.⁷³

⁷¹ Gottfried Tollenburgból üzen 1096 szept-ben Kálmánnak, hogy találko-
zának Gyperon várában. Gyperont Sopronnal azonosítja Karl Mollay: Scarbantia,
Ödenburg, Sopron, Siedlungsgeschichte und Ortsnamenkunde; in Ostmitteleuro-
päische Bibliothek. Nr. 19. Bp. 1944. 111. lapok című munkájában. Fritz Zimmer-
mann: Die Landespforte Gyperon; in: Burgenländische Heimatblätter 9. (1947) 115—
120. lap. munkájában Gyperont Kapuvárral azonosítja. Az érvek egyik szerző
állítását sem cáfolják meg a másikkal szemben, az utóbbit azonban erősen ez a
szempont vezette: ezzel is bizonyítani, hogy Sopron Ausztriához tartozik.

⁷² Az okmányban szereplő Wisitindorf > Bisitindorf-ot Carl Plank: Sied-
lungs- und Besitzgeschichte der Grafschaft Pitten, I. in: Veröffentlichungen des
Instituts für österreichische Geschichtsforschung. Band 10, Wien. 1946. 39. Seite.
értekezésében joggal Rohrbach-al azonosítja.

⁷³ Tumuli Mare és Rohrbach között a hegyhát tetején van, ahol a múlt
század végén a IX. századra utaló sírokat tártak fel. Egyébként ezen a vidéken
1014 előtt az eichstätti Megingaud püspök elcserélte „Stederach prope Ungariam”
vadászterületet északabbra. Stederach-ot Stötera-val kell azonosítani. Vö: Karl
Lechner: Regensburger Besitz im Burgenland am Anfang des 9. Jahrhunderts in:
Burgenländisch Heimatblätter 15 (1953) 66—69. 1.

70. *Márcz 976*: Codex caninocorum sancti Ypoliti, Acta Austriae inferioris. — Niederösterreichisches Urkundenbuch, I. 1. Et: b. szn, Chr: X. század. b. KJ: határőregység települése a Sopron—Bécsújhelyi úton.

71. *Volbran (Borbotya)* 1268: Cs, III. 687. Et: n. szn. (n~m) még 1180 előtt kölcsönöztük). Chr: XI—XII. század. n—m, KJ: határvédelmi területen település.

72. *Wysun* 1346: SI. I. 44. Et: cseh szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

73. *Selreth* 1271: CA. VIII. 362. Et: középfelnémet szn. Chr: X—XI. század. n. KJ: határvédelmi területen település.

74. *Anzonis (Lanzenkirche)* 860: CD. I. 169. Et: sz. szn. Chr: IX—X. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.⁷⁴

75. *Edlitz (ecclesia Ellodis)* 860: MGD. I. 147. Et: bizonytalan. Chr: X. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.⁷⁵

76. *Penninuanc (Pengersdorf)* 860: CD. I. 169. Et: n. szn. Chr: IX. század. n. KJ: határvédelmi területen település.⁷⁶

77. *Minigonis (Mönichkirchen)* 860: CD. I. 169. Et: bizonytalan. Chr: IX. század. ? KJ: határvédelmi területen település.⁷⁷

78. *Uuitonesperc (Ofenegg)* 860: CD. I. 169. Et: bizonytalan. Chr: IX. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.⁷⁸

79. *Wisitindorf* a 68. szám alatti ikertelepülése, KJ: határvédelmi területen település.

80. *Ecclesia Sabniza (Nieder-Hartberg)* 860: CD. I. 169. Et: bizonytalan. Chr: IX. század. ? KJ: határvédelmi területen település.⁷⁹

81. *Nezilinpach (Nestelbach mv. Fürstenfeld)* 860: CD. I. 169. Et: n. folyónév. Chr: IX. század. n. KJ: gyepeülve település.⁸⁰

82. *Fraknó* 1346: SO. I. 187. Et: régi cseh szn. Chr: X—XI. század. sz—b. KJ: határőregység települése. (E várát a besenyők részint mint a soproni és mosoni várak jobbágyai, részint mint a határvidék őrei lakták és birtokolták.)

83. *Harka* 1245: SO. I. 20. Et: m. törzsi szn. Chr: X. század. m. KJ: határőregység települése a Bécsből Olaszországba vezető úton.

⁷⁴ Anzonis-t Lanzenkirche-vel kell azonosítani. Vö: *Hans Pirchegger*: Karantainen und Unterpannonien zur Karolingerzeit in: Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 33 (1912) 272—319. lap.

⁷⁵ Ecclesia Ellodis Edlitzel azonos. Vö: *Hans Pirchegger*: uo.

⁷⁶ Penninuanc-ot Pengersdorffal kell azonosítani. Vö: *Hans Pirchegger*: uo.

⁷⁷ Minigonis azonos Mönichkirchen-nel. Vö: *Alfred Ratz*: Zur hochmittelalterlichen Kolonisation zwischen Raab und Zala: in: Burgenländische Heimatblätter 10 (1948) 53—80. lap.

⁷⁸ Uuitanesperc Mönichkirchennel azonos. Vö: *Alfred Ratz*: uo.

⁷⁹ Ecclesia Sabniza-t Nieder Hartberg-gel kell azonosítani. Vö: *Fritz Posch*: Siedlungsgeschichte der Oststieriemark: in: Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, Erg. — Bd. 13. (1941.) 389—391. l.

⁸⁰ Nezilinpach = Nestelbach mv. Fürstenfeld. Vö: *Hans Pirchegger*: uo.

84. *Harácsony* 1425: SO: II, 99. Et: sz. ftp. (tölgy) (sz~m. még a XI. században.) Chr: X—XI. század. sz. KJ: gyeptü-építmény állagát fenntartó település.

85. *Nyék* 1281: CA. IX. 312. Et: m. törzsnév. Chr: X. század. m. KJ: határőregység települése a Bécsből Olaszországba vezető úton.

85/a. *Riczing* 1425: SO. II, 99. n. szn, Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

86. *Lachenpoch (Boldogasszonyfa)* 1222: CD. III. I. 368. Et: sz. ftp. (ösvény) Chr: XI—XII. század. sz. KJ: gyeptü hízódó katonai útnál levő építmény állagát fenntartó település. (Veperdhez vezetett.)

87. *Veperd* 1346: SO. I. 187. Et: sz. fn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: vámvédelmi levő határőröző egység települése.

88. *Kabold (Kobersdorf)* 860: CD. I. 169. Et: sz. ftp. (szegély) Chr: IX. század. sz. KJ: határőröző település. (A fekete patak Kabold mellett már Kobula várának alapítása előtt ismert volt. Következésképp a település is, a vár is Kobula nevet kapta.)⁸¹

A határvédelem szempontjából a Fertő déli partjai felé irányuló betörést védő terület. Törzsiné sajátossága: magas hegyvonulatok, a völgyeket gyors folyású, esőzésekkel erősen megduzzadó vizek szelik keresztül. Ezeket a vizeket kiválóan lehetett alkalmazni elárasztásra a betörések ellen, ami annál is inkább eredményes volt, mert a terület mögött a Fertőhöz kapcsolódott a Hanság, ahol a középkorban út nem vezetett. A határőröző egységek elhelyezése a természetes akadályoknak megfelelően Sopron erődítésre támaszkodva az Ostarichi felé arcvonalban történt meg. Okát abban találhatjuk, hogy a határőr egységek mögött a Hanság bevehetetlen akadályt jelentett; nem kellett tehát a mélységi elhelyezkedés, sőt arcvonalban eredményesebben lehetett váratlan, gyors csapást mérni az ellenséges erőkre.

89. *Lanzsér* 1425: SO. II, 99. Et: n. ftp. n. a~m. á. 1170 előtt kölcsönöztek. Chr: X—XII. század. n. KJ: erődítési település.⁸²

90. *Deutal (Sopronújlak)* 1425: SO. II, 99. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

91. *Csáva (Stoob)* 1250: SO. I. 23. Et: sz. ftp. (mocsár) Chr: XI—XII. század. sz. KJ: gyeptüerődítés.⁸³

⁸¹ Vö. még: Salzburger Intelligenzblatt, Jahrgang 1807: Eine Urkunde von Ludvig dem Deutschen, 423—425. lap.

⁸² *Lampel* szerint (Fört. Tár. 1899. 304. lap) a vár Steiermarkhoz tartozott. Veperd határleírása azonban (CD. III. I. 368—70.) Zarannek patakot és a Lanzsérnél eredő Tiskov patakot említi 1222-ben, mely szerint Lanzsér magyar terület. Egyáltalán nem bizonyítható ennek ellenkezője — a határvillongásokat leszámítva.

⁸³ 1225: CD. III. II. 63: „ad terminos superiores Mikse, iuxta magnam viam... ubi antiquum meatum habuit Sara (Chava)“. A XII. századi oklevél utal a korábbi utat elárasztó szerepére is!

92. *Barom* 1190: CA. XI. 57, 59. Et: sz. „kapu” szó. Chr: XI. század, sz. KJ: gyepebujárat és azt őrző határőregység települése. (1194 és 1225 között az előneve „Zobod” (szabad), mely éppen azért, mert e korban igen ritka, olyan gyepe-kapura utalhat, ahol az átjárás szabad. — A falu már a XII. század első felében magánkézben van, mert a század végére nem cserélhető volna háromszor gazdát.)

93. *Ukacs* (*Malomháza, Füles*) 1194: CA. XI. 57. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század, m. KJ: határvédelmi területen település.

94. *Galos* 1399: Házi: Sopron története, II. 1. 10. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század, m. KJ: határvédelmi területen település (ikertelepülés).

95. *Száka* 1194: CA. XI. 57. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század, b. KJ: határőregység település. (Malomházán ilyen dülönév ma is van.)

96. *Lígvánd* 1225: SO. I. 12. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század, sz. KJ: határvédelmi területen település.

97. *Pul(y)a* 1225: SO. I. 11. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század, sz. KJ: határvédelmi területen település.

98. *Rámoc* 1446: SO. II. 645. Et: korábbi neve Répcefő, amely nevet a később keletkezett falura — Irtásárokra vitték át. Chr: XII—XIII. század, m—n. KJ: gyepterődítési és ezt őrző határőregység település.

99. *Lebenbrunn* (*Brunnaron*) 844: MGD. I. 38. Et: n. szn. Chr: IX. század, n. KJ: gyepeülve település.⁸⁴

100. *Bu(n)nya, Budinya, Bodonya (Bánya)* 1390: SO. I. 500. Et: sz. szn. (népies etimológiával: bánya) Chr: XI—XII. század, sz. KJ: határvédelmi területen település.

101. *Sauariae vadum = gázló (Zöbenfurt)* 860: MGD. I. 101. Et: n. ftp. Chr: IX. század, n. KJ: gyepeütkelőhely. (Ikva és Zöbern patak között terült el egészen a hegyromig. Ezt magyar kerületnek hívták.⁸⁵

102. *Lesány* 1279: CD. V. II. 594. Et: sz. ftp. Chr: XI—XII. század, sz. KJ: határőregység település. (A helység neve magyar határvédelmi helyre mutat, meri több mint valószínű a szláv név analógiájára leshelyet jelelhet.)

103. *Greche* (hegynév) 1279: CD. V. II. 593. Et: sz. ftp. Chr: XI—XII. század, sz. KJ: az előző mellett levő hegyről van szó, ami térszínj szem-pontból valószínűsíti Lesány szerepét.

104. *Liebing (Libnik-Rönök)* 1225: SO. I. 10. Et: m. Rönök > a német 800—1050 között vette át. Chr: X—XI. század m—n. KJ: határvédelmi területen település.

105. *Röt (Rattersdorf)* 1222: Cs. II. 789. Et: ófelnémet ftp. (irtás) > m.

⁸⁴ Brunnaront Lebenbrunnal kell azonosítani. Vö: *Ernst Klebel: Die Ostgrenzen des Karolingischen Reiches: in: Jahrbuch des Landeskund von Niederösterreich. Neue Folge 21 (1948) 370. lap.*

⁸⁵ A helynévre vö. még: *Carl Plank: id. m. 34. lapok.*

Riüti > Reüt > Rót, 1150 előtt kölcsönöztük. Chr: X—XII. század. KJ: gyeptorlaszt védő település.

106. *Kedhely* 1194: CA. XI, 57. Et: m. vásárhely Chr: XI. század, m. KJ: határőregység település.

107. *Lasztaj* 1224 G: CA. XI, 176. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

108. *Kőszeg (Kensi)* Anonimus; 860: CD. I. 169. Chr: X—XI. század. sz. KJ: vár.⁸⁶

109. *Frankó (Sarud)* 1156: SO. I. 1. Et: eredeti név Sarud, 1156-ban bevándorolt Gósfalvi család után Frankó, Chr: XI—XII. század, m. KJ: erődítési hely.

110. *Mí(c)ske (Mikcsa)* 1194: CA. XI, 57. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század, m. KJ: határvédelmi területen település.

111. *Locsmánd* 1156: SO. I. 1. Et: ófelnémet Liuz(a)mannes. Mi még 1050 előtt átvettük, Chr: X—XII. század, n—m. KJ: erődítési hely.⁸⁷

112. *Gyirót* 1156: SO. I. 1. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század, m. KJ: határvédelmi területen település.

113. *Zsira (Tenning)* 1225: CA. VI, 428. Et: sz. szn. (oly régi forma, amely azt bizonyítja, hogy ez a falu már a XI. század első felében létezett), Chr: XI. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

114. *Gyüleviz* 1446: SO. II, 443. Et: m. fn. (gátduzzasztó). Chr: XI—XII. század, m. KJ: gyeptü építmény állagát fenntartó és határőregység település.

115. *Vis* 1225: SO. I, 11. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század, sz. KJ: határvédelmi területen település.

116. *Gyalóka* 1308: SO. I, 69. Et: szerb fn. Chr: XI—XII. század, szerb. KJ: gyeptün belüli település.

117. *Lédec (Edlitz)* ikertelepülés. vö. 75. sorszámmal, KJ: határvédelmi területen település.

118. *Estvánháza* 1528: Kismartoni lt, Alm. I. lad. 2, No. 4. Istvánháza alatt a Szentkirály praediumot kell érteni a csepregi határban, ahol egykor I. István parochiális temploma állott. KJ: határvédelmi területen település.

119. *Szerdahely*: 1283: CDP. VIII, 230. Et: m. vásárhely. Chr: XI—XII. század, b. KJ: határőregység település.

120. *Prösing (Peresznye)* 1195: CD. II, 299. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század, sz. KJ: határvédelmi területen település.

121. *Zsidány* 1225: SO. I, 10. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század, sz. KJ: határvédelmi területen település.

⁸⁶ Kensit Kőszeggel lehet azonosítani. Vö: *Hans Pirchegger*: id. m. 272—319.

⁸⁷ Locsmádon a szabad udvarnokoknak is voltak földjeik, amelyeknek emlékeit őrzi a Répce jobbpartján Hoistatt dűlő. (CA. VI, 164.)

Közvetlenül csatlakozik mind térszínileg, mind határvédelem szempontjától a Fertő-tó vidékéhez. Az eltérés topográfiailag abban van, hogy ezen a területen a hegységeket szélesebb lapos területek bontják meg, mint az előbb említett résznél. Ugyanakkor a határvédelmi terület itt hamarabb megy át a nyílt és síkabb fekvésre. Érthető, hogy az erődítési helyek itt sűrűbben fekszenek és a határegységek elhelyezése mélységben tagozódott. E terület határvédelmének fő bázisa a mögötte fekvő Kapuvár és határörkörzete.

122. *Aso* 1222: Cs. II. 734. Et: középfelnémet Aschon, 1050 utáni kölcsönzés németből magyarra, Chr: XI. század, n—m. KJ: határegység település útvámhelyen.

123. *Tohony* 1268: Cs. II. 804. Et: sz. melléknév. A németek még 1150 előtt vették át magyarból. Chr: XI—XII. század, sz. KJ: határvédelmi területen település.

124. *Grodno (Grodnav)* Középkori adat hiányzik, Et: sz. melléknév (várhoz tartozó) sz. a.~n. o, en. (1150 előtt). Chr: XI—XII. század, sz. KJ: a neve határör településre utal.

125. *Peinicahu (Pinkafeld)* 860: CD. I. 169. Et: bizonytalan. IX—X. század, sz. KJ: határvédelmi területen település.⁸⁸

126. *Lövő* 1393: Dl 7859. Et: m. fn. Chr: XI—XII. század, m. KJ: határegység települése.

127. *Sáh (Óribükkösd)* 1263: CA. VIII. 60. Et: középfelnémet szó (kis-erdő) n. sch~m. s., n. a~m. á. 1000—1170 között kölcsönöztük. Chr: XI—XII. század, n—m. KJ: határör helyet takar; kis erdő megfigyelésre alkalmas, s nem messze Pinkafótól A település birtoklása gyakran változhatott a németek és a magyarok között.

128. *Óri-Szent-Márton* 1441. Ol. 13617. Et: m. fn. a szt. Márton név második névadás az elsőhöz kapcsolva. Chr: XI—XII. század, m. KJ: határegység települése.

129. *Kapornok* 1428: Körmendi llt. Alm. I. lad. 2. No. 2. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század, sz. KJ: határvédelmi területen település.

130. *Valkó (Farkasfalva)* 1170: Cs. II. 807. Et: középfelnémet Wolvou(ue) (farkasrét). Chr: XI—XII. század, n. KJ: határvédelmi területen település.

131. *Barnya, Barnyaodo* Középkori adat hiányzik, Et: sz. brana = kapu. Chr: XI—XII. század, KJ: határegység települése.

132. *Lódös* 1393: Dl 7859. Et: m. fn. Chr: XI—XII. század, m—sz. KJ: határegység települése.

133. *Óri-Sziget* 1327: Orsz. Lev. Liber reg. XVI. Donationales V. 204. Et: m. fn. Chr: XI—XII. század, m. KJ: határegység települése.

⁸⁸ Peinicahu azonos Pinkafeld-el. Vö: *Alfred Ratz*: id. m. 50—80. lap.

133/a. *Ór*, *Ewr* 1327: uo. Et: m. fn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőregység települése.⁸⁹

134. *Szombathely* 860: CD. I. 169. Et: Sabaria, római település. Chr: IX. század. sz.—m. KJ: erődítési hely.

135. *Jobbágy* 1440: Körmendi lt. Himfy ann. n. 541. Et: m. fn. Chr: XI. század. m. KJ: gyepű-építmény állagát fenntartó település.

136. *Óridobra* 1441. Dl 13617. Et: m. fn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőregység település.

137. *Órállás* 1441: Dl 13617. Et: m. fn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőregység település.

138. *Mikse (Miske)* 1222: CD. III. II. 63. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

139. *Hodis* 1236: CDP. VIII. 32. Et: m. fn. (hódász) Chr: XI—XII. század. sz.—m. KJ: határőregység település. (Ez a magyar név „hódvadászt” jelent. A név értelméből azonban nem lehet megmagyarázni, hogy a hódvadászok faluja miért a Pinkától kb. 15 km-re van, s miért nem mellette. — A cseh oklevelekben a határőröket čhodinak nevezték. E szláv analógiára képezték az ász-szal a čhódász = határőr foglalkozás nevet. Ezért érthető, hogy az 1236: CDP. VIII. 32. oklevél comes Hodacensiumról beszél. — Hodis az északi út biztosítása.

140. *Incéd* 1244: CA. VII. 162. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

141. *Csajta* 1251: Cs. II. 740. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

142. *Csém* 1244: CA. VII. 161. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

143. *Narda* 1221: CDP. VI. 12. Et: sz. szn. + d régi magyar kicsinyítő képző. Chr: XI—XII. század. sz.—m. KJ: határvédelmi területen település.

144. *Csatár* 1244: CA. VII/162. Et: sz. fn. (Pajzskészítő). Chr: XI—XII. század. sz. KJ: fegyverkészítő hely.

145. *Nyék* 1251: Cs. II. 780. Et: m. törzsnév. Chr: X. század. m. KJ: határőregység település.

146. *Csejke (Cséke)* 1244: CA. VII. 162. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

147. *Lövő (Németh-)* 1393: Dl. 7859. Et: m. fn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőregység település.

⁸⁹ 1327-ben I. Károly Újvár és Borostyánkő várak közti öröket (spiculatores nostri) nemcsak a régi I. István, IV. Béla, V. István és IV. László királyok idejében élvezett kiváltságaikban erősíti meg, hanem egyszersmind nemesekké teszi őket, részükre külön őrnagyságot (eörnaghsag) szervezve. Ugyanakkor az őrnagyokká kinevezett Felsőörsi (Péter fiának) Miklós ispánnak meghagyja, hogy gyűjtse össze a nemes öröket régi lakóhelyükre, határaikat a szomszédoktól határolja el.

148. *Füzes* (Gyepűfüzes) 1221: CDP. VI. 14. Et: m. ftp. Chr: XI—XII. század. m. KJ: gyepű-építmény állagát fenntartó hely.⁹⁰

149. *Óvár* (*Hovárdos*) 1244: CA. VII. 161. Et: sz. hn. Chr: XI—XII. század. sz.—m. KJ: erődítés.⁹¹

150. *Pornó* (*Pornóapáti*) 1221: CDP. VI. 13. Et: régi bajor szn. Chr: X—XI. század. n. KJ: határvédelmi területen település.

151. *Beled* 1222: CDP. VI. 13. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település (ikertelepülés).

152. *Kolon* 1221: CDP. VI. 13. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század m. KJ: határvédelmi területen település.

153. *Kertes* 1221: CDP. VI. 14. Et: m. Kertés > n. kárt j s > kárts > kars > ka's > kás. 1150—1400 között vette át. Chr: XII—XIII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

154. *Csencs* 1221: CDP. VI. 14. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

155. *Árokköz* 1351: CDA. V. 133. Et: m. ftp. Chr: XI—XII. század. m. KJ: gyepű-építmény és határőrző egység települése. (Itt eredetileg is római sánc volt.)

156. *Strém* 1443: Cs. II. 794. Et: sz. fn. (lengyel). Chr: XI—XII. század. sz. KJ: katonai utánpótlási település.

157. *Karácsfa* 1443: Cs. II. 751. Et: n. Hagendorf = gyepűfalva. Chr: XI—XII. század. m—n. KJ: gyepűerődítési és határőregység település.

158. *Lovászsad* 1443: Cs. II. 722. Et: m. fn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőregység település.⁹²

159. *Zsálmán* (*Zsámánd*) 1443: Cs. II. 810. n. szn. Chr: XII. század. n. KJ: határvédelmi területen település.

⁹⁰ Kniezsa szerint csak a XV. századtól nevezik Gyepűfüzesnek, azelőtt csak füzes volt.

⁹¹ Az 1244; CA. VII. 161. oklevél a múltra utalva mondja: „... locum-illum qui dicitur Ovar, ubi antiquus castrum fuisse dicebatur” — katonai fontosságát mutatja az idézett oklevél 162. oldalán lévő határelírása: „Primam metam tenet cum uilla Chem... ubi sunt due mete: inde ad orientem iuxta siluam Chem sunt due mete et ibi incipit tenere cum uilla Chatar ad montem Toboj, ubi sunt due mete; deinde ad meridiem transit aquam Pincua et iuxta magnam lapidem ubi sunt due mete; deinde uadit ad uillam Cheyka et est fons in silua, ubi sunt due mete...“ az ezután felsorolt települések: Bozsók, Corced, a keresztések falujának kronológiai meghatározása kizárólag a XII. századra esik. Ezen falvak XII. századi helye után írja az oklevél: „et ibi est magna uia, per quam itur ad castrum Owár et ibi transit aquam Tohon et ibi tenet metam cum seruis Regine et ibi est uia antiqua per quam itur ad Incheed (ti. Incéd) ubi est pirus...“ Az oklevélnek ez a leírása mutatja, hogy még a XII. században nem beszélhetünk a nyugati határterületen kimondottan hadi útról, noha — főleg ezen a részen — erőteljesebben megindult a várépítkezés. Ennek okát a határvédő csapatok szerepében kell keresnünk, amely szerint a stratégiai cél, hogy a nehéz páncélos sereget az akadályokkal teli védelmi rendszerben semmisítsék meg. E stratégiai cél eléréséhez szükséges eszköz: ne legyenek felvonulásra alkalmas „hadi utak”.

⁹² Kálmán I. 36. törvényéből természetszerűleg következik, hogy a határvédőknéknél kellett lennie: „si magna fama marchiam intraverit, comes nuncios II, equis exercitibus III. ad regem dirigit...”

160. *Arany* 1443: Cs. II. 733. Et: m. szn, Chr: XI—XII. század, m. KJ: határvédelmi területen település.
161. *Kolozsvár* 1443: Cs. II. 751. Et: sz. fn. (hírnök) Chr: XI. század. sz. KJ: határőrző egység települése.
162. *Rábort (Rauchwart)* 1273: CA. IX. 33. Et: m. fn. (őr) elnémetesedett alakja. Chr: XI—XII. század, m. KJ: határőrző egység települése.
163. *Kukmírn (Kukmér)* 1283: CA. IX. 47. Et: m. szn, Chr: X—XI. század, m. KJ: határőrző egység.⁹³
164. *Alber* 1283: CA. XII. 503. Et: n. szn. 1050 után a magyarok kölcsönözték a németektől. Chr: XI. század, n—m. KJ: határvédelmi területen település.
165. *Rönök* 1336: CDA. III. 290. Et: m. Rönök > n. Rivnik. 800—1050 között vette át a német. Chr: X—XI. század, m—n. KJ: határvédelmi területen település.
166. *Salárd (Újkörtvélyes)* 1440: Cs. II. 801. Et: m. szn, Chr: XI—XII. század, m. KJ: határvédelmi területen település.
167. *Erecsnye* 1440: Cs. II. 746. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század, sz. KJ: határvédelmi területen település.
168. *Csákány* 1271: CA. VIII. 348—49. Et: sz. szn, Chr: XI—XII. század, sz. KJ: határvédelmi területen település.
- 168/a. *Köves Szarm (Gasztony)* 1271: CA. VIII. 348—49. Et: Rogač-rogn (köves szarv). Ez a megnevezés a régi sz. személynévből, Gaszting — Gasztonyból fordítás. Chr: XI—XII. század, sz. KJ: határvédelmi területen település.
169. *Rába-Gyarmat* Kalász: A szentgotthárdi apátság birtokviszonyai és a ciszterci gazdálkodás a középkorban. 1932. 130. l. Et: m. törzsnév. Chr: X. század, m. KJ: határőrző egység település.
170. *Ivánci* 1353: CDA. VII. 61, 105. Et: sz. szn.-hez tartozó -i képzőszó a XI. századra kormeghatározó. Chr: XI. század, sz—m. KJ: gypün belüli település.
171. *Huszász* Kalász: id. m. 131. l. Et: régi magyar chuszach ~ aszach (hosszú völgy) huszászó. ftp. Chr: XI—XII. század, m. KJ: gypüerődítési helyre utal a név.
172. *Döbör* 1259: CDP. IV. 38. Et: sz. melléknév. 1050 után vette át a német. Chr: XI. század, sz. KJ: határvédelmi területen település.
173. *Strázsa* 1378: Körmendi lt. Alm. II. lad. Et: sz. fn. (őr) Chr: XI—XII. század, sz. KJ: határőrző egység település.
174. *Börgölin* Kalász: id. m. 138. l. Et: középfelnémet szn, Chr: X—XI. század, n. KJ: határvédelmi területen település.
175. *Őri-Szent Péter*: Cs. II. 746. Et: m. fn. (szt. Péter második név-

⁹³ Régi magyar személynévvél van dolgunk. Vö: *Pais*: Régi személynevek. 18. 95. lap.

adás az elsőhöz kapcsolva). Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőregység település.

176. *Órfalu* Cs. II. 746. Et: m. fn. (másodlagos névkiegészítés). Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőregység település.

177. *Szatta* 1284: CA. IX. 465—466. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőregység település. (Kerka menti örök telephelyének része.)

178. *Óri-Kozmadomb* 1440: Cs. II. 746. Et: m. fn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőregység település.

179. *Zalalövő* 1440: Cs. II. 763. Et: m. fn. Chr: XI. század. m. KJ: határőregység település.

180. *Nádasd* 1440: Cs. II. 744. Et: ftp. Chr: XI—XII. század. b. KJ: határőregység települése.

181. *Kölked* 1221: CDP. VI. 14. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település. (Kölked Baranya megyében már 1015—1158 között Kulkedy néven létezett. Valószínű, hogy innen származó település. Mon. Vatic. Ser. I. IV. 576.)

182. *Rádóc (Pusztarádóc)* 1221: CDP. VI. 14. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

183. *Waltungesbach (Egyházásbükk)* 860: CD. I. 183. Et: bizonytalan. Chr: IX. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.⁹⁴

184. *Chirihstettin* (Boldogasszonfa) 860: CD. I. 183. Et: bizonytalan. Chr: IX. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.⁹⁵

185. *Vasvár* 1108: CD. II. 45. Et: m. helységnév. Chr: XI. század. m. KJ: vár.

186. *Véged*. Középkori adat hiányzik. Et: m. ftp. (vég = határ) Chr: XI—XII. század. m. KJ: Karakó erődítési övének határára utal.

187. *Szécsény* 1346: CDA. IV. 600. Et: sz. ftp. (irtás, ahol az állatok részére elkerített helyet készítettek). Chr: XI. század. sz. KJ: katonai utánpótlási hely. (sz. c. ~ m. cs. XI. századi kormeghatározó.)

188. *Bárdos* 1344: CDP. V. 226. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

189. *Karakó (Draguta)* CD. VII. I. 108. I. Lajos idejében „in legenda sancti regis Stephani” keresték a karakói várnépek jogait. Et: sz. szn. Chr: XI. század. sz. KJ: erődítés.

190. *Sziget, Ziget (Sárvár)* 1328: DI 6656. Et: m. ftp. m. í ~ n. i. m. sz. ~ n. z. 1150 után. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

191. *Kozár (puszta)* 1283: CDP. VIII. 230. Et: m. törzsnév. Chr: X. század. m. KJ: határőrző egység települése.

⁹⁴ Alfred Ratz: id. m. 59. lapok. művében Waltungesbach-ot Egyházásbükk-el azonosítja.

⁹⁵ Chirihstettin Boldogasszonyfával azonos. Vö. Alfred Ratz: id. m. 59. lapok.

192. *Acsád* 1255: CDP. I. 31. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század, m. KJ: határvédelmi területen település.
193. *Bu(l)csu (Bucsu)* 1433: CDP. V. 226. Et: m. törzsi szn. Chr: X. század, m. KJ: határőr település.
194. *Bes(s)enye* Cs. II. 737. Et: népcsoport név. Chr: XI—XII. század, b. KJ: határőrző település.
195. *Gencs* 1268: CDP. I. 38. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század, m. KJ: határvédelmi területen település.
196. *Kámon* 1252: CA. II. 228. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század, sz. KJ: határvédelmi területen település.
197. *Sáj-Kál* 1014: CA I. 22. Et: sz. szn. Chr: XI. század, sz. KJ: határőregység település (magánbirtokos kezében).
198. *Hrabagiskeit (Kecskéd)* 860: CD. I. 183. Et: bizonytalan. Chr: IX. század, sz. KJ: határvédelmi területen település.
199. *Kürtös-Megyer* 1225: SO. I. 293. Et: m. törzsnév. Chr: X. század, m. KJ: határőrző egység települése.

A nyugati határvidék déli része valószínűleg az 1051-es itt történt német betörés után nyert jelentősebb megerősítést. A XII. században a határvillongások ezen a határszakaszon a legintenzívebbek (ami ki-tűnik a települések névátvételeiből, jelezve a birtoklási cseréket, vö: pl. Alber, Rönök, Dobra stb. helyneveknél).

A határvidékre itt különösen jellemző, hogy a határőr települések a többi településsel együtt a vizek mentén történtek.

Az egy-egy erősítés körül (Kőszeg, Vasvár, Óvár) fekvő határőr-egységeket elválasztják egymástól a mesterségesen készített gyepü-akadályok. Valószínű magyarázata: a majdnem párhuzamosan haladó vizek között levő erdős hegységek átjáróit, völgyeit akadályokkal megerősítve, jobban tudták biztosítani a különálló határőregységeket a betörő ellenség esetleges oldaltámadása ellen, mintha közvetlen érintkezésük lett volna.

200. *Edve* 1264: SO. I. 25. Et: m. vstro > oztorov > Oztro > Eztero > esztero (= gát). Chr: XII. század, m. KJ: határvédelmi helyőrség településsel. (Az oklevél a Rába mellett Edvinél a király vízi művét [clausuram domini Regis] vstrovnak nevezi.)

201. *Nemes-Kér* 1237: CDP. Et: m. törzsnév. Chr: X. század, m. KJ: határőregység település.

202. *Lövő* 1440: Csánki II. 772. Et: m. fn. Chr: XI—XII. század, m. KJ: határőregység települése.

203. *Ezterő* O. 316. l. Et: magyar gát szlávós gyök — cölöpből, ha-sábból készült vízimű. Chr: XI—XII. század, sz.—n. KJ: gyepü vízi-velmi gát és határőrző egységek települése.

204. *Lesvár* Középkori adat hiányzik. Et: m. fn. (A vár névhozzáadás

későbbi századokban keletkezhetett.) Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőregység település (ikertelepülés).

205. *Röjtök* 1265: CD. IV. III. 306. Et: m. „rejtek” katonai szerepre utal. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőregység település.

206. *Szerdahely* 1263: CD. IV. III. 122. Et: m. vásárhely. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőregység település vásárhelyen.

207. *Pereszteg* 1327: SO. I. 109. Et: sz. ftp. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

207/a. *Szécény* 1281: CA. IX. 312—14. Et: sz. ftp. (irtás) sz. c ~ m. cs. XI. századi kormeghatározó. Chr: XI. század. sz. KJ: határvédelmi területen település (ikertelepülés).

208. *Szabolcs* 1326: SO. I. 110. Et: m. törzsnév. Chr: X. század. KJ: határőrző egység település.

209. *Czenk* 1281: CA. IX. 312—314. Et: sz. szn. vámhely. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határőrző egység települése vámhelyen.

210. *Boz(i)* 1281: CA. IX. 312—314. Et: -i képzős m. szn. Chr: XI. század. m. KJ: település határvédelmi területen.

211. *Homoki* 1274: CDP. I. 65. Et: -i képzős m. ftp. (-i képző XI. századra kormeghatározó). Chr: XI. század m. KJ: gyepűtorlaszra utal a név.

212. *Sehter (Söjtör)* 1313: SO. I. 76. Et: m. szn. (?) Chr: XI—XII. század (?) m. (?) KJ: határvédelmi területen település(?).

213. *Kapuvár* 1162: CD. II. 164. Et: m. gyepűvár szó. Chr: XI. század. m. KJ: gyepűvár erősítés.

214. *Babót* O. 1192. 1. Et: <gát> clausuram aquae > magyarul (vulgo) yztru. Chr: XI. század. KJ: katonai vízvédelmi eszköz határőrző egység telepítéssel.

215. *Potyond* 1256: SO. I. 23. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: település határvédelmi területen.

216. *Csorna* 1228: CD. III. II. 144. Et: sz. črna (fekete). Chr: XI—XII. század. sz. KJ: vásárhelyen határőrző egység település.

217. *Pomogy* 1271: CA. VIII. 362. Et: sz. ftp (po-medzi = határ mögött). Chr: XII. század. sz. KJ: lehetséges, hogy a település neve határőregység tartózkodási helyét jelöli meg.

A nyugati határvédelem — Fertő-tó déli részén és a Hanságon túl — második vonalát képezi a terület. Térszíni jellemzője: a lapos, mocsaras, gyakran kiöntő vízrendszerrel rendelkező árterület. Ennek megfelelően Kapuvárra és Csornára támaszkodva itt találjuk legsűrűbben az elárasztó gáttal rendelkező határőregységeket. A nádas, mocsaras részekben a gátak közelében leáramlásra alkalmas gyülekező településekre mutatnak a „les” nevű helységek, amelyeket ugyancsak a nyugati határvédelem e szakaszán találjuk meg több helyen.

218. *Sövényháza* Cs. III. 542. Et: m. gyepű sövény. A „ház” szó

későbbi névhozzáadás. Chr: XI. század, m. KJ. határőrző egység település (Salamon-dénár lelőhely).

219. *Pordán (Rábapordány)* 1351: SO. I. 231. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század, sz. KJ: határvédelmi területen település. (Népi monda Pordánra: A helységet I. István templommal és szántófölddel adományozta. Szabadok voltak. A pordányi búza még Ausztriában is híres volt. Bécsben csak pordányi kenyeret akartak enni, s ezért a falut Kenyérfalunak (Brdesdorf) nevezték el.) (Ikertelepülés.)

220. *Árpás (Zalak)* 1278: CA. IX. 216. Et: m. szn. Chr: XI. század, b. KJ: határőrző egység települése révénél (révét oklevelesen már I. László idejében említik.) CA. I. 31.⁹⁶

221. *Kesző (Vár-Kesző)* 1398: CDP. I. 291. Et: m. törzsnév. Chr: X. század, m. KJ: határőrző egység település.

222. *Lesvár*. Középkori adat hiányzik, Et: m. fn. (a vár névhozzáadás későbbi századokban keletkezhetett). Chr: XI—XII. század, m. KJ: határőregység település (ikertelepülés).

223. *Tét Cs.* III. 561. Et: b. szn. Chr: XI—XII. század b. KJ: határőregység település.

224. *Gyarmat Cs.* III. 551. Et: m. törzsnév. Chr: X. század, m. KJ: határőregység település.

225. *Gencs* 1268: CDP. I. 38. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század, m. KJ: település határvédelmi területen.

226. *Bakonybél* Péterfy: Sacra concilia I. 4. A kolostor rendelkezett magánsereggel, amely valószínű részt vett a határvédelemben.

227. *Koppány*, Középkori adat hiányzik, Et: m. törzsfő név. Chr: X. század, m. KJ: határvédelmi egység települése.

228. *Varsány* 1275: CA. II. 297. Et: m. törzsnév. Chr. X. század, m. KJ: határőrző egység település.

229. *Kajár* 1086: PB. I. 268. Et: b. szn. Chr: XI—XII. század, b. KJ: határőrző egység település.

230. *Tarján* 1086: CA. I. 34. Et: m. törzsnév. Chr: X. század, m. KJ: határőrző egység település.

231. *sicca Sabaria (Ravasz)* 860: Cs. I. 169. Et: bizonytalan. Chr: IX. század, sz. KJ: település határvédelmi területen.⁹⁷

232. *Pannonhalma* I. István alapította kolostor magánhadsereggel rendelkezett a határvédelmi területen.

233. *Pázmánd*. Középkori adat hiányzik, Et: n. szn. betelepült lovag (a XI. században) birtokán. Magánhadsereggel rendelkezett.

234. *Szemere Cs.* II. 794. Et: m. törzsnév. Chr: X. század, m. KJ: határőrző egység települése.

⁹⁶ Árpást I. István állítólagos 1037-es adománylevele is említi, ami azonban 1230 körül hamisítás. Vö: Péterfy: Sacra concilia I. 4. lap.

⁹⁷ Sicca Sabaria azonos Ravasz helységgel. Vö. Alfred Ratz: id. m. 59. lapok.

235. *Kulcsod*. Középkori adat hiányzik. Et: m, kulcsa. Chr: XI--XII. század, m. KJ: gyepúátjáróra utal.

236. *Győr* 1030: MG. 99. XI. 155. Et: bizonytalan, Chr: X. század. sz.—m. KJ: vár.

237. *Ménfő* 1044: MG. 99. XX. 799. Et: m, fn. Chr: XI. század, m. KJ: határvédelmi területen település.

238. *Lébény* 1208: CDP. VI. 8. Et: sz. szn. (németek 1050—1150 között vették át). Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

239. *Lébényszentmiklós* A helynév második része későbbi névadás. Honfoglaláskori leletet találtak területén. Chr: VIII. század, KJ: határvédelmi területen település (?). Valószínűleg Lébénnyel volt egy szállás-terület.

240. *Mecsér* Cs. III. 683. Et: sz. fn. (kardkészítő). Chr: XI—XII. század. sz. KJ: fegyverkészítő kézműiparos település.

241. *Kimle* Cs. III. 681. Et: sz. ftp. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

241/a. *Novák (puszta)*. Középkori adat hiányzik. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

242. *Kálnok* 1357: CDA. VI. 591. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

243. *Kakath* Cs. III. 681. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

244. *Mosony* 1137: CA. I. 54. Et: sz. ftp. (moha). Chr: XI—XII. század. sz. KJ: vár.

245. *Kiliti* Cs. III. 682. Et: m. ftp. kelő hely (átkelő). Chr: XI. század. m. KJ: Határegység település. (I. László pénzlelőhely.)

246. *Koppány* Cs. III. 792. Et: m. törzsfői név. Chr: X. század. m. KJ: határőrző egység települése.

247. *Komárom* Anonimus. Et: sz. ftp. Chr: X—XI. század. sz. KJ: vár.

A nyugati határvédelem látszó vonala. A német seregek a XI. és XII. században ennél tovább *nem* tudtak jutni.

Három erős várrendszerre épült itt a védelem, s a Dunántúl-i hadiút, melyen nehéz páncélzatú lovassereg biztosan tudott vonulni, Mosonnál végződött.

A Dunán biztosított átkelőhelyek révén (Oroszvárnál, Győrnél, Komáromnál) Pozsony mellett erre a határvédelmi területre is támaszkodtak a csallóközi határegységek, amelyek ugyancsak részt vettek a nyugati határvédelemben.

248. *Püspöki* 1338: CDA. III. 500 Et: m. fn. + i rag. Chr: XI. század. m. KJ: határőrző egységek települése erődítéssel.

249. *Hideghét* 1283: CA. V. 225. Et: m. szn. + melléknév. Chr: XI—XII. század, m. KJ: határőrtelepülés útivám helyen.
250. *Eberhard* 1209: CD. III. I. 73. Et: n. szn. Chr: XI—XII. század, n. KJ: határvédelmi területen település.
251. *Fel (Feilendorf)* 1250: HO. 18. Et: m. szn, m. é. ~ n. ei. XI. századi kormeghatározó. Chr: XI. század, m. KJ: határvédelmi területen település.
252. *Csölle (Waltersdorf)* 1274: CA. IV. 39. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század, m. KJ: határvédelmi területen település.
253. *Misérd (Mischdorf)* 1283: CA. XII. 408. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század, m. KJ: határvédelmi területen település.
254. *Dénesd (Schildern)* 1258: CA. II. 307: Et: keresztény szn. ~ n. fn. Chr: XI—XII. század, m—n. KJ: határvédelmi területen fegyvert készítő kézműipari település (?).
255. *Torcs (Tratschendorf)* 1294: CA. V. 102. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század, m. KJ: határvédelmi területen település.
256. *Szemet* 1288: CA. IV. 329. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század, m. KJ: határvédelmi területen település.
257. *Uzszor* 1282: CA. IV. 244. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század, sz. KJ: határvédelmi területen település.
258. *Kürt* 1256: CDP. VII. 19. Et: m. törzsnév. Chr: X. század, m. KJ: határőregység település.
259. *Vök* 1277: CA. IV. 82. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század, sz. KJ: határvédelmi területen település.
260. *Madarász* 1333: Zichy okm. I. 417. Et: m. fn. Chr: XI—XII. század, m. KJ: határvédelmi területen település.
261. *Csákány* 1254: Békefi: A pilisi apátság tört. I. 317. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század, sz. KJ: határvédelmi területen település.
262. *Jányok* 1287: CA. III. 357. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század, m. KJ: határvédelmi területen település.
263. *Magyar* 1273: CA. III. 48. Et: m. népnév. Chr: X. század, m. KJ: határőregység települése.
264. *Csenke*, Középkori adat hiányzik. Et: csege (átkelni) eltorzított alakja. Chr: XI—XII. század, m. KJ: határőregység települése.
265. *Olgya* 1251: CA. II. 222. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század, m. KJ: határvédelmi területen település.
266. *Vata (Vajas-Bél)* 1239: CA. VII. 84—85. Et: m. szn-ek. Chr: XI—XII. század, m. KJ: határvédelmi területen település.
267. *Beke* 1260: CA. VII. 535. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század, m. KJ: határvédelmi területen település.
268. *Paka* 1250: HO. 18. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század, m. KJ: határvédelmi területen település.

269. *Sámod* 1237: CA. VII. 48. Et: keresztény szn. + d rag. Chr: XII—XIII. század. m—sz. KJ: határvédelmi területen település.
270. *Királyfia* 1365: Békefi: id. m. I. 353. Et: m. fn. Chr: XI—XII. század. KJ: határvédelmi területen település.
271. *Doborgaz* 1237: CA. VII. 48. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.
272. *Vajka* 1256: CDP. III. 20. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.
273. *Tárnok* 1275: HO. 71. Et: sz. fn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határorégység települése.
274. *Lég* 1250: HO. 18. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.
275. *Szász (Zaz)* 1274: CD. V. II. 190. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.
276. *Patony* 1250: HO. 18. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.
277. *Gelle* 1250: Ho. 18. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.
278. *Lucs* 1250: HO. 18. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.
279. *Karcsa* 1240: CA. XI. 316. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.
280. *Poár* 1269: CA. VIII. 227. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.
281. *Baka* 1274: CD. V. II. 190. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.
282. *Bós* 1264: CDP. VIII. 99. Et: b. szn. Chr: XI—XII. század. b. KJ: határorzói egység települése.
283. *Várkony* 1274: CD. V. II. 190. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.
284. *Nyék* 1256: CDP. III. 19. Et: m. törzsnév. Chr: X. század. m. KJ: határorzói egység települése.
285. *Abony* 1231: CA. XI. 316. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határorzói egység területen település.
286. *Szerdahely* 1256: CDP. III. 20. Et: m. vásár helynév. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határorégység települése.
287. *Ete* 1250: HO. 18. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.
288. *Udvarnok* 1268: CA. III. 180. Et: m. fn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.
289. *Kürt* 1277: CA. IV. 82. Et: m. törzsnév. Chr: X. század. m. KJ: határorégység település.

290. *Bár* 1269: HO. 149. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

291. *Mad* 1236: CDP. III. 19. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

292. *Tönye* 1256: CDP. III. 20. Et: b. szn. Chr: XI—XII. század. b. KJ: határegység település.

293. *Padány* 1256: CDP. III. 20. Et: b. szn. Chr: XI—XII. század. b. KJ: határegység település.

294. *Bögellő*. Középkori adat hiányzik. Et: b. méltóság. Chr: XI—XII. század. b. KJ: határegység település.

295. *Patas* 1268: MES. I. 556. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

296. *Szap* 1256: CDP. III. 19. Et: b. szn. Chr: XI—XII. század. b. KJ: határegység település.

297. *Radvány* 1252: CDP. IV. 73. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

298. *Izsap* 1297: CDP. VI. 426. Et: keresztény szn. (Koppány nemzetség letelepült lakhelye.) Chr: XI. század. m. KJ: határegység település.

299. *Megyer* 1268: MES. I. 556. Et: m. törzsnév. Chr: X. század. m. KJ: határegység település.

299/a. *Kulcsod* 1252: CDP. VI. 73. Et: m. ftp. (kulcsa). Chr: XI—XII. század. m. KJ, gyeputátjáróhely határegység településsel.

300. *Csicsó* 1268: MES. I. 557. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

301. *Néma* 1239: CA. II. 18. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

302. *Szakállas* 1267: Teleki: Hunyadiak kora VIII. III. 512. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

303. *Bogaja* 1268: MES. I. 555. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

304. *Gellér* 1268: MES. I. 555. Et: n. szn. Chr: XI—XII. század. n. KJ: határvédelmi területen település.

305. *Tany* 1268: MES. I. 556. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

306. *Lögör* 1268: MES. I. 555. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

307. *Szántó* 1075: MES. I. 555. Et: m. fn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

308. *Ekel* 1229: CA. VI. 978. (Koppány nemzetség letelepült lakhelye.) Et: m. szn. Chr: XI. század. m. KJ: határegység település.

309. *Keszi* 1268: MES. I. 556. Et: m. törzsnév. Chr: X. század. m. KJ: határegység település.

310. *Lél* 1247: CDP. III. 9. Et: m. törzsfőnöki név. Chr: X. század. m. KJ: határegység település.

311. *Osztopa* 1449: CDP. V. 246. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

313. *Guta* 1268: MES. I. 555. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

314. *Megyerics* 1268: MES. I. 558. Et: m. törzsnév. Chr: X. század. m. KJ: határegység település.

315. *Örkény* 1268: MES. I. 553. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

316. *Órs* 1268: MES. I. 552—553. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

317. *Bene* 1269: CD. IV. III. 543. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

318. *Gados* 1247: MES. I. 370. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

319. *Keszi* 1256: CDP. III. 20. Et: m. törzsnév. Chr: X. század. m. KJ: határegység település.

A nyugati határvédelmet kiegészítő Csallóköz térszínét az ártér, láp és mocsár tagolt területté tepte. Pozsony vidékén levő negyede magasabb felszínű volt, mint a középső és keleti fele. A Csallóköz katonai szempontból fontos volt, mert egyrésztől északról, másrészt nyugatról jövő támadások ellen védekező határegységek hadviselési bázisa volt. A nyugati határvédelem jelentős, egyik legkülsőbb erősítését, Pozsonyt biztosította az ostromlókkal szemben. 1052-ben például, amikor III. Henrik seregével és hajóhadával Pozsonyt szárazon és vízen ostrom alá fogta; Endre és Béla a fősereggel a Csallóközből állandóan nyugtalanította Henrik seregét. A császár, hajóinak elsüllyesztése után is rendelkezett erővel az ostromhoz, de végül 8 heti ostrom után a Csallóközben elszenvedett állandó támadások miatt kénytelen volt a legkisebb katonai eredmény nélkül visszavonulni.⁹⁸

Az említett háború lefolyása képet ad a várak szerepére a korai feudális magyar határvédelemben.

A nyugati és így a német feudális határvédelem a hegyi várrendszeren nyugodott.⁹⁹ A határszéli⁹⁸ német birtokadományozási oklevelek mutatják, hogy a birtokosok tulajdonjogi kötelezettségének fontos kritériuma volt a várépítés és fenntartása. Támadás esetén a várbirtokos várának korlátozott kiterjedésű potenciális erejére támaszkodva védte birtokát, nem törődve azzal, hogy a határvidék más területét — ami nem

⁹⁸ Vö: *Aventinus*: *Annales Bolorum V. Cisnerus*: *Aventin. Ann.* 426.

⁹⁹ *Hans Delbrück*: *Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte*. Berlin, 1907. III. 235. SS.

az ő földtulajdona — a könnyűlovas magyar vagy szláv (cseh, lengyel) seregrészek feldőlják.¹⁰⁰

A központi hatalom kezében levő magyar határvédelemben a természetes és mesterséges gyeputakat kiegészítik a gyeput-végvárok (confinium) és fordítva. Ez a kölcsönösség és a tulajdonjogi viszony a gyeput-várok hatósugarának területét fokozta. A német támadások alkalmával ugyanis a gyeputakadályoknál és a körzetében levő határvédelesek taktikai szerepének megfelelően a gyeput-végvárok harcászati feladata: a védekezéssel párhuzamos állandó kitörésekkel a nehezen mozdítható német lovasságot a végkimerültség állapotába juttassa. Ennek megfelelően a magyar végvárok nem hegyivárok,¹⁰¹ és katonáik nem önállóan hajtották végre harci tevékenységüket, hanem a *gyeput-várokra, mintegy sarkpontokra támaszkodó és a gyeputakadályok körül működő operatív határvédelesekkel együtt*. A már említett 1052-es német hadjáraton túl a magyar gyeput-végvár fenti szerepére többek között klasszikus példa az 1108-as német támadás elleni védelmi háború lefolyása. V. Henrik német császár 1108 szeptember elején ugyancsak Pozsonyt fogta ostrom alá. Kálmán a támadás előtt Pozsonyt rendkívül megerősítette a várvédelem fokozása érdekében. Ugyanakkor a király e csapatok egy részével Pozsony körül — főleg éjjeli — támadásokkal állandóan zaklatta az ostromlókat, aminek hatásfokát növelte az ostromoltak egyidejű, megmegújuló kitörése. Kálmán a seregének másik részével és a szövetséges III. Boleszláv lengyel király csapataival együtt betört Csehországba és nemcsak visszavonulásra kényszerítették Henrik szövetségében a Vág vidékét dúló cseh Szvatoplukot, hanem saját országában vereséget mértek rá október közepén. Győzelmükben jelentős segítséget adott a németellenes cseh Bretisláv herceg. V. Henrik végül az ostrom sikertelensége miatt kénytelen volt Pozsony alól visszavonulni.¹⁰²

A XI—XII. századból várat még nem sikerült úgy feltárni, amelynek alapján rekonstruálni lehetne a pontos képét. Mindenesetre joggal tehető fel, hogy állami életünk korai két századában (különösen a XII. század fordulójáig) várépítésünkre két tényező döntő befolyással volt: a gyeputakadályok készítésének technikai hatása és a magyar—szláv népek katonai együttműködése, valamint az itteni szlávok várépítési kötelezettsége, amelyről Anonymus is megemlékezik.¹⁰³

¹⁰⁰ Vö: Pl: Aba Sámuel 1042. febr. 13-iki vagy I. Endre és Béla 1053-ban történő németországi betörésénél a német határszéli várak jellemzett szerepével. Annales Altahenses Maiores MGSS. XX. 797—799.

¹⁰¹ Mutatja ezt, hogy a XII. századi oklevelek zöme a várak határleírásában nem utalnak hegyi várokra.

¹⁰² Annales Magdaburgenses MGSS. XVI. 185. Annalista Saxo MGSS. VI. 746—747. lap. Cosmas. Chorn. Boemorum MGSS. IX. 111—114. lap. Mon. Polon hist. II. 504—505. lap.

¹⁰³ Anonymus: Gesta Hungarorum, caput 73.

A magyarok a délorosz síkságon átvonuló vándorlásuk alkalmával mindenütt fából és földből készült „kreml” erődítményeket láttak és ezeket fenntartották a lengyelekkel, csehekkel, oroszokkal való későbbi kapcsolataik. Hozzjárult ehhez, hogy a kónél sokkal könnyebben megmunkálható fa bőségesen állott rendelkezésre. A várakat feltétlenül védőöv vette körül, amely — a gyeptörtélethez hasonlóan — fából készült földhányással megtámasztott palánk volt és a várvédelem fő részét alkothatta. A mesterséges gyeptámasztások ilyen technikai szerkezetére utalást találunk a XVII. századi horvátországi gyeptörtéletről Krizsanics György tudósításában, amelyben kimutatja, milyen hosszú ideig élt szinte változatlan formában a gyeptámasztás.¹⁰⁴ Maga a vár feltehetően kőből készült — a lengyel és cseh analógiát is figyelembe véve —, mert erre utal a XII. század másik feléből, az 1189-i zágrábi káptalani oklevél kővárat ábrázoló pecsétje. A határvédelmi várak ilyen építészeti szerkezetét valószínűsíti a végvárak őrzésének taktikai feladata, szemben a passzív jellegű német hegyivárakkal. Amikor nálunk is fellendül a hegyivárak építése, különösen a XIII. század végétől, csökken a gyeptámasztás jelentősége a határvédelemben.

A magyar hadművészet a háború tervezésében a nyugati határvédelem útrendszerének megalkotásánál és fenntartásánál is figyelembe vette a német katonai szervezet fejelemellenességét és az ebből adódó lehetőségeket. „Meggzokott jelenség volt, hogy nagy hűbéresek fegyveres erőkkel együtt fellázadtak és elpártoltak.”¹⁰⁵ Ez akadályozta a szélesebb hadművellet lebonyolítását. Fokozta a német hadsereg fejelemellenesség miatti ütőerejének csökkenését nyugati határvédelekünkön a *hadiút hiánya*. A középkorban a széles, mocsaras vidékeken erős alépitményű hadiút nélkülözhetetlen volt a nehéz páncéltatú lovagok számára, mert annak hiányával sem maguk, sem az utánpótlást szállító súlyos szekerek egykönnyen nem tudtak a hadművelthez felfejlődni. Katonai szempontból meg nem felelő utakon történő — ráadásul gyeptámasztásokkal és állandó gyors, váratlan oldal- és hátbatámadásokkal nehezített — vonulás nemcsak effektív veszteségeket, hanem demoralizáltságot is okozott. Ezzel szemben a magyar határvédelmi egységek könnyűlovasai a nehéz terepen otthontosan tudtak mozogni. A magyar hadsereg fejelemméről a nálunk járt szemtanú, Ottó freisingeni püspök elismeréssel emlékezik meg: „Amikor pedig a király akarja vezetni a sereget, akkor mindnyájan ellentmondás nélkül mintegy egy testben egyesülnek... a katonai rendből valók csak a legsúlyosabb ok miatt mernek otthon maradni.”¹⁰⁶

¹⁰⁴ S. Kukuljevic Sekcinski: Archiv za povjesnicu jugoslavensku. Zágráb. 1869. X. 48. lapján ismerteti Krizsanicsnak Beznonov által orosz nyelven Moszkvában 1859—60-ban. I—II. kötetében kiadott munkájának e témára vonatkozó tartalmát (oroszul).

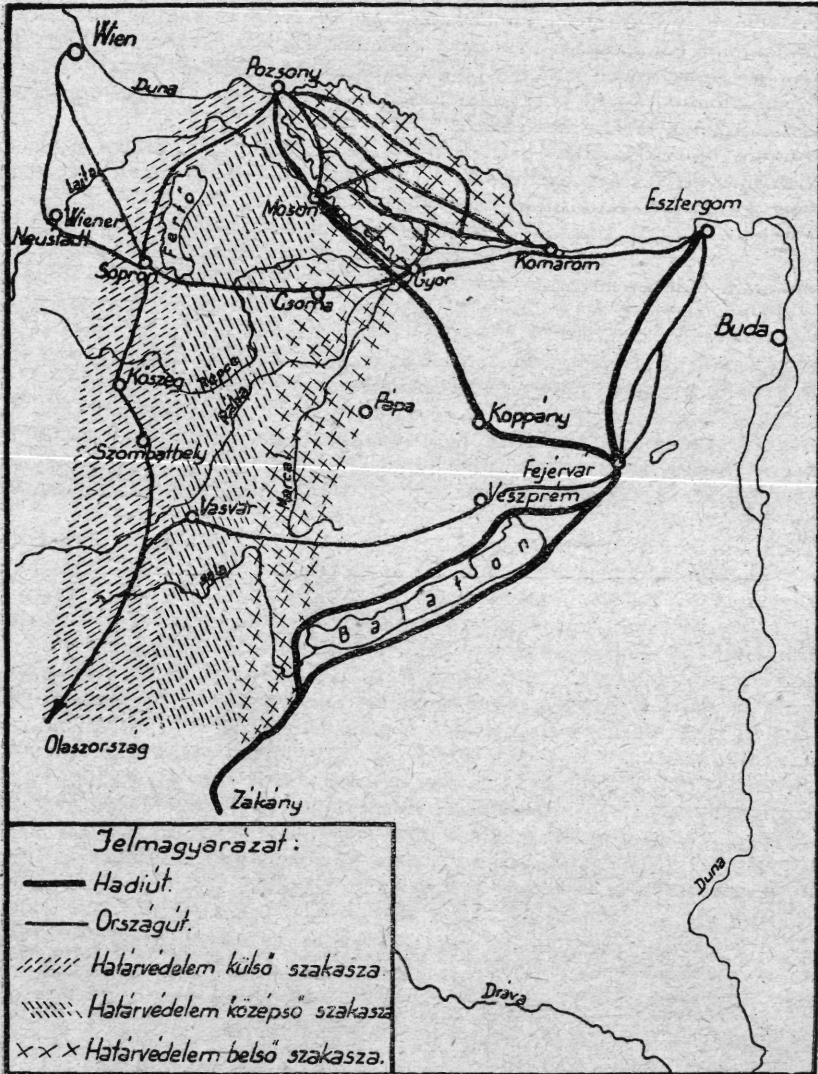
¹⁰⁵ Engels: A hadsereg. HK. 1956. 3—4. szám. 20. lap.

¹⁰⁶ *Otonis episcopi Frisingensis gesta Friderici I. imperatoris* MGSS. XX. 369.

AZ ÚTVONALAK ES ÁTKELŐHELYEK

Dr. Glaser Lajos után.

Tervezte: Dr. Horváth Miklós

2. sz. vázlat. A nyugati határvédelem főútvonalainak iránya.

A XI. és XII. század okleveleiből a hadiút irányát több-kevesebb pontossággal rekonstruálni lehet.¹⁰⁷ Fehérvártól kiindulva a Balaton két partján párhuzamosan haladt, Zákánynál egyesülve ment át Horvátországba. A hadiút említett vonulatába torkollik be Fehérvár alatt a Mosonnál kezdődő s a Veszprém megyei Koppányon keresztül haladó északnyugati hadiút. Fehérvártól délre indul ki észak felé Esztergomba a másik hadiút.

A keleti szláv államoknál a határvidékeken az útviszonyok azonosak voltak a mieinkkel. Amikor II. Konrád 1031-ben hadjáratot indított Lengyelország ellen, le akarta vonni a tanulságot az 1030-as magyarországi vereségéből és nem mert támadni nagy lovagi hadsereggel. Elgondolása az volt, hogy kicsi, könnyen mozgó és ellátható sereggel tör be a lengyelek országába. A lengyel csapatok azonban ki tudták használni a gyepek adta lehetőségeket az amúgyis elégedetlenkedő német vezérekkel szemben, mert a háború megindulása előtt a császár nem tudott érvényt szerezni a hadbahívó regensburgi gyűlés határozatának és a fejedelmek nagy része távol tartotta magát a hadjáratától.¹⁰⁸

A határvédelmi területen vonuló utak fontos kereskedelmi jelleggel bírtak, amelyek azonban nem voltak minden szempontból (pl. a talajszilárdság szempontjából) alkalmasak hadseregek felvonulására. Ez a magyarázata többek között a könnyen lezárhatóságuknak, amint Aba Sámuel is tette 1042 januárjában.^{108/a}

A korai feudális magyar hadművészet sajátossága tehát a háború tervezésében, hogy a vázolt főbb jellegzetességű nyugati határvédelmet építette ki a XI—XII. században. „A középkorban a lovasság volt a döntő fegyvernem. A tetőtől talpig páncélba burkolt lovagok, akik szabályos alakzatban támadtak, képviselték a nehéz fegyverzetű lovasság első fajtáját, amellyel találkozunk a történelemben... De hogy mennyire nehézkes volt ez a lovasság, bizonyítja már az a tény is, hogy az egész középkor folyamán a lovasság nehéz, lassú mozgású fegyvernem maradt... A saját páncéljukkal és lovasuk páncéljával csak lassan és csak kis távolságra tudtak mozogni.”¹⁰⁹ Magyarország és a keleti szláv államok azonban „a nyugatról átvett nehézlovasság mellett megtartották saját nemzeti könnyűlovasságukat”¹¹⁰ és a nyugati (így a német) „nehezen mozdítható lovasság állandóan a végkimerültség állapotában volt és végülis alul maradt a kelet mozgékony könnyű-

¹⁰⁷ A hadi utak rekonstruálására vonatkozólag l. *Pauler Gyula*: Horváth- és Dalmátország elfoglalásáról. Századok. 1888. 212. Dr. *Glaser Lajos*: Középkori hadiutak a Dunántúlon. HK. 1932. XXXIII. kötet. 158—164. lap. — Glaser alapos felkészültséggel hámozta ki a hadi utak fekvését az oklevelekből.

¹⁰⁸ Annales Altahenses maiores. MGSS. XX. 796.

^{108/a} Annales Magdeburgenses. MGSS. XVI. 170. lap. Annalista Saxo MGSS. VI. 678. lap.

¹⁰⁹ *Engels*: A hadsereg. HK. 1956. 3—4. szám, 21. lap.

¹¹⁰ Uo. 23. lap.

lovasságával szemben”.¹¹¹ Éppen ezért a magyar—német háborúban *a magyar hadművészet stratégiája: az ellenségre a főcsapást a nyugati határvédelem területén és rendszerében kell mérni; mégpedig olyan nagy stratégiai célért, amely az ellenfél élőerejének megsemmisítését jelenti.*

Szembetűnően kidomborodik a nyugati határvédelemnek ez a stratégiai tartalma az egykorú vagy közel egykorú német évkönyvekből, amikor leírják II. Konrád német császár hadjáratát hazánk ellen. A császár 1030 július elején kezdte meg a támadást ellenünk. A magyar könnyűlovas határvédelmi csapatok már német területen nyugtalanították a német csapatok hadműveleti felfejlődését. A magyar egységek ezt a helyzeti előnyüket felhasználták és kényszerítették a németeket, hogy a Fischa folyó vidékén vegyék fel a harcot.¹¹² Az itt harcba bocsátkozó magyar csapat fokozatosan visszahúzódott a gyepekbe, azonban ezzel elérte azt, hogy az őket üldöző németek Moson és Sopron között törjenek be, ahol a gyepűvédelmi rendszer a legerősebb volt. A német krónikák és évkönyvek el is mondják, hogy a császár a Rábáig nyomult előre olyan területen, amely „folyókkal, mocsarakkal elárasztott nehezen járható utat” jelentett.¹¹³ Az ilyen körülmények között vonuló németeket az itt levő határőr egységek állandóan támadták és az ellenség nem tudott élelemutánpótláshoz jutni; az éhségtől pusztultak (fame periclitabatur).¹¹⁴ A határvédelmi csapatok sikerével párhuzamosan I. István „egész Magyarország fegyvereseivel”¹¹⁵ elfoglalta Bécset, úgyhogy a császár „katonaság nélkül (sine militia) tért vissza Magyarországról”.¹¹⁶ Tehát a határvédelmi területen semmisítették meg a német sereget.

Egyébként a háborúk alkalmával a magyar nehézpáncélos lovasság a nyugati határvédelmi terület laposabb, nem erdős felszínű területéig vonult fel¹¹⁷ és itt ütközött meg a gyeprürendszeren esetleg áttörő, de az állandó felmorzsoló támadással ütőképességét nagymértékben elvesztett német seregekkel. A német évkönyvek korabeli szerzői „rútaknak is nevezték a magyarokat, mert nem tartották be a lovagi hadviselés szabályait”, amely szerint az ellenfél vezére által megjelölt helyen a döntő ütközetet felvenni a lovagi becsület kérdése volt. A német császárok igyekeztek még a gyepek elején a magyar vezéreket harcra hívni, ami elől azonban azok kitértek és így az ismert okok miatt kényszerítették a német lovagokat, hogy „átvonuljanak” a gyeprürendszeren.

¹¹¹ Uo. 21. lap.

¹¹² Annales Sangallenes maiores. MGSS. I. 83. lap.

¹¹³ Herimmanus Augiensis. GMSS. V. 121. lap.

¹¹⁴ Annales Altahenses Maiores. MGSS. XX. 791. lap.

¹¹⁵ E. Szentpétery: SHR. II. 389. lap.

¹¹⁶ Annales Altahenses Maiores. MGSS. XX. 791. lap.

¹¹⁷ A hadi út Mosonig vezetett.

A határvédelem stratégiai jelentőségét bizonyítja az a tény is, hogy a közel két évszázadig tartó németellenes háborúban *a német csapatok nem tudtak a határőrök hadműveleti területén túl jutni!*

A németek elleni háborúban a korai magyar állam stratégiájának megfelelően alakult ki és hatott vissza a határvédő egységek *taktikája* (a közvetlen harci tevékenység eszköze és módszere). A stratégia és taktika összefüggése éppen abban van, hogy kölcsönösen alárendeltek egymásnak és a taktikai sikereknek elő kell segíteniök a stratégiai cél elérését, az adott magyar—német háborúban: az ellenséges csapatok megsemmisítését még a határvédelmi (mint hadműveleti) területen.

A taktikai sikerek egyik fontos tényezője a határvédelmi egységek katonatömegeinek összetétele.

A határőrök katoná-anyagának sajátosságát az adja meg a XIII. századi társadalmi mozgalmak idejéig, hogy az államalapítással halálos csapást szenvedett nemzetiségi rendnek és a kialakult osztálytársadalomnak éppen azon elemei találkoznak össze benne, amelyek a katonai effektivitást a legnagyobb mértékben fokozzák.

A nemzetség szervezett maradványai az úri nemzetségen kívül, sőt elsősorban alattuk és velük szemben igyekeznek a faluközösségekben fenntartani magukat úgy is, mint *katonai közösség*. Kézenfekvő út volt e közösségek számára legalább szabadságuk egy részének megtartására, hogy ha ennek fejében — habár elszegényedetten is — katonai szolgálatot teljesítve, az állam hatalmát megszemélyesítő király földesúri hatalma alá vetik magukat. Az így kialakult *paraszt-pásztor-katonák: őrök, lövők, nyilasok zöme* a határvédelemben vesz részt két okból: egyrészt a XI—XII. században az ország határszéle királyi tulajdonban van, másrészt a király tudatos telepítése mellett maguk is igyekeznek kikerülni az ország belső részét (különösen a XI. század második felétől kezdve), amelyek az urak kezügyébe estek és szolgálatukat a határszálon adni az uralkodóknak.¹¹⁸ Társadalmi helyzetükre visszavetítve fényt derítenek azok a perlekedések, amelyeket a határőrök folytattak a XIII. századtól az őket hatalmuk alá hajtani akaró egyházi és világi nagybirtokosok ellen. A pörökben a határőrök különösen I. István, de utódai alatt is biztosított kiváltságaikra hivatkoztak. A XI. század törvényeiben tehát a „rokonsági falu” (parentes, cognati) katonai közösséget is takar.¹¹⁹

¹¹⁸ Az úri birtokosok igyekeztek ezeket a szabadokat erőszakkal szolgásgukba hajtani. A király nem vette vissza az ilyeneket, hanem csak büntetést kellett fizetnie a királynak és az ispánnak. István I. 22. — Indokolja ez a törvény is, hogy miért menekültek a paraszt-pásztor községek a határszélekre.

¹¹⁹ László III. 1.: „... muncius regis per omnes civitates divigatur, qui congreget centuriones et decuriones eorum, qui vulgo *ewrii* vocantur, cum omnibus sibi commissis...” László II. 17.: „Custodes vero confiniorum, quo vulgo *ewrii*, vocantur, si absque scientia comitum tale quid commiserint, libertatem amittant, si pauperes fuerint.” (sc. si permittunt emere vel vendere)

Másik oldalról előmozdították a határvédelmi egységek katonai hatékonyságát a kialakult osztálytársadalom olyan elemei, mint a *lovas íjász várjobbágyok*. Nem önálló birtokosok voltak, hanem a vármegye (az általunk tárgyalt esetben a *határszéli vármegye*) katonai szervezetének meghatározott várföldek *közös hasznélvezői*, akiknek zöme a király szolgálatába lépő szabad magyarok mellett szláv volt.

Katonai értéküket jellemezte, hogy a paraszt-pásztorkatonák harci kohéziója, amelyet azelőtt a nemzetség homogeneitása biztosított, a földközösségi, katonaközösségi együttélésük folytán megmaradt; ugyanakkor a határőrök várjobbágyi katonatömegeinek magasabb társadalmi-gazdasági-kulturális fejlettségénél fogva az új, feudális harci tevékenység módja érvényesült.

A korabeli hazai és külföldi tudósításokból — minden elfogultságuk ellenére — kitűnik a magyar harcosok erős, kitartó, igénytelen, éber, ravasz és bátor tulajdonsága.

Mi volt tehát a főbb jellemzője a magyar határvédelemnek, mint harctevékenységnek?

Határőr csapataink harci feladataikat még a főszerep hadművelleti felfejlődésével egyidőben megkezdték, mint önálló taktikai egységek. Jól értették a manőverezéshez; villámgyors meglepő mozdulatokkal, meglepetéssel, távolból folytatott nyilazással igyekeztek felőrölni az ellenség erkölcsi és fizikai erejét. Taktikájukban csak igen ritkán használták a tömegekben való lökést és kézitusát. Ennek oka és ez lényeges különbséget jelent a lovas nomád taktikával szemben, hogy harcaik e szakaszában nem feladatuk feltétlenül az ellenség teljes megsemmisítése, hanem a természetes és mesterséges akadályokkal nehezített gyepükön keresztül állandó támadások közepette a *főerők felé igyekeztek csalni az ellenséges csapatokat*. Már a harci tevékenységük ezen első szakaszában így biztosítják a kezdeményezés folyamatosságát. Miután az ellenséget a nehézlövességgel is rendelkező főerők elé terelték, nem egyesültek azokkal, hanem az ellenfél hátába kerülve, nyugtalanító harcra adtak segítséget. Egyidejűleg a határvédelmi csapatok egy része (főleg a hadműveletektől mentes részek segítségével) beütött pusztítani a németek területére, amivel elsősorban morális hatást akartak elérni. A feudális széttagolódás következményeként fennállt a veszély, hogy az így megtámadott, de a császárral hadbaszállt nagybirtokos vagy nagybirtokosok birtokaik feldúlása miatt kiléptek a háborúból. A megvert ellenség üldözését a határvédők nem frontálisan végzik, hanem gyors, lesből történő oldalrácsapásokkal, amelyek meggyorsítják a stratégiai célt: az ellenséges erők teljes megsemmisítését.

A határőröknek ez a taktikája megkövetelte a terepen való gyors tájékozódást és mozgást. Mindkettőt jól végezték, ami tulajdonképpen az állattenyésztés, vadászat, halászat fejlettségének következménye. A

meglehető támadás, a hirtelen rácsapás, az ellenség rendjének felbontása, a főerő felé terelés szinte mind a hajtóvadászatokon vagy a rekesztő halászatokon alkalmazott dolgok.¹²⁰ A gyepek nehéz terepén a mozgást csak könnyű és gyors lovakon tudták végrehajtani. Az állattenyésztés, különösen a lótenyésztés magas fokon volt a XI—XII. században. Guibert nogenti apát és társai, akik 1096-ban, Kálmán idejében az első kereszteshadjárat résztvevőivel az országban jártak, a lovak végtelen sokaságáról számoltak be. A lovak tenyésztésében az előbb említett katonai szempontok is érvényesültek, mert az oklevelek erdei lovak (equi siluestres) tenyésztéséről beszélnek, amelyek kétségtelenül a gyepekön való gyors mozgásra és harcra voltak alkalmasak.¹²¹

A határőrök nemcsak közvetlenül a német támadások alkalmával végeztek harci tevékenységet, hanem viszonylag békésebb időkben betűtésekkel nyugtalanították a határőrgrófságot. Ezek a harcok pusztító jellegűek voltak és nem területszerzésre irányultak. Eklatáns példák erre az egész XII. század mellett az 1053-as és az 1054-es év háborúi. III. Henrik elől Konrád bajor herceg Magyarországra menekül és Endrétől kér segítséget. A magyar király nem indít háborút a császár ellen, hanem a gyorslovú határőrökkel 1053 végén betör Karinthiába és elfoglalja Hengstburg várát. De a magyar őrség a tél végén elpusztítja a várost és hazatér. 1054-ben ugyancsak betörnek két irányba: Karinthiába és Bajorországba, ahonnan rövid pusztítás után visszatérnek.¹²²

A helyi támadásokat a magyar csapatok túlnyomó részben télen végezték. Ez a tény többek között a hadviselés átalakulását is mutatja. Az államalakítás előtt az ún. kalandozó hadjáratokat kizárólag tavasszal, vagy nyáron hajtották végre a magyarok. Liutprand külföldi krónikás feljegyezte, hogy a 899. évi tavaszi hadjárat előtt a magyarok egész télen szorgalmasan dolgoztak fegyverek és nyilak elkészítésén. A földművelés és az állattenyésztés (az állattenyésztés szoros összefüggése a földműveléssel) a nyári harctevékenységeket akadályozta nemcsak pusztán a termelés, hanem a földesúr haszonélvezete szempontjából is. A halászat és vadászat továbbfolytatódó hatása mellett tehát megjelennik a földművelés hatása a hadművészetben és lehetőleg előtérbe helyezi a téli harcokat.

A könnyűlovas magyar határőrök főfegyvere az íj és egész harcmódjuk ennek teljes kihasználására épült fel. A magyaroknál és a keleti

¹²⁰ A rekesztő halászat ősi módja meglehető azonosságokat mutat a könnyű lovas határőrök harci taktikájával amit a német évkönyvek leírásaiból és analóg a szláv határvédelemből kirajzolódik. Vö: *Herman Ottó*: id. m. 138—139. A terelő taktikára: *Annales Sangallenes maiores* MGSS. I. 83. lap. Pl. a cseh analógiára: az 1040 és 1041-es cseh-német háború taktikáját, amelyben szövetségesként a magyarok is résztvettek. *Annalista Saxo*. MGSS. VI. 684; *Herim. Ang. Chron.* MGSS. V. 123. *Dr. Horváth Miklós*: id. m. 49—50 lap.

¹²¹ *Fejér* CD. II. 92.

¹²² *Annales Altahenses Miores*. MGSS. XX. 806.

szlávoknál az új jobb kihasználását tették lehetővé a lovaglási eszközök és szerszámok tökéletessége a biztos ülésnek, a ló szilárd kézben tartásának és irányításának biztosításával. Freisingeni Ottó püspök feljegyzésében bár megvetéssel ír „az undok fegyverzetben elől haladó rútakról”,¹²³ (ezeken a lovásjászokat kell értenünk), azonban mégis eredményes gyepek nemet képviseltek a németek elleni háborúban a magyar páncélos lovasság mellett.

*

A magyar nyugati határvédelem stratégiai-taktikai jelentőségére számos analóg bizonyítékot szolgáltat a kelet szláv államok határőrzési rendszere. A kérdés taglalása nem fér a tanulmány terjedeleme adta keretbe. Csupán utalni lehet a korai magyar és szláv államok határvédelmének sok tekintetben azonosságára azzal, hogy természetes és mesterséges gyepek vették körül a csehek és lengyelek országát. E gyepeket csehül preszekaknak (*succisio silvae, quod presceka dicitur*), lengyelül oszekaknak (*osecones et firmitates*); a gyepek kapuit csehül branaknak (*porta terrae*), lengyelül bronaknak (*vartam id est bronam*) nevezték.¹²⁴ A gyeperendszer Oroszországban élt a legtovább és még XVII. században is a jobbágyok állandó közmunkáját tette szükségessé.¹²⁵ A hazánkat környező szláv országokban a gyepevédelmet ugyancsak a királyi kiváltságokkal ellátott könnyűlovas szabad parasztpásztoraknak és kisbirtokosok látták el.¹²⁶ Chobri Boleszláv a határvédelem céljára még külön terményadót (sztróza) is kivetett. A feljegyzés elmondja, hogy a terménybeszolgáltatást azért nevezték sztrózáknak, mert a határőrök kapták.¹²⁷ A határvédelem és az innen kiinduló támadás azonosságára utalnak az altaichi évkönyvek, mikor Aba Sámuel csapatainak 1042-es támadását mondják el. Az évkönyvek írója elbeszéli, hogy Aba csapatai a gyepek erdeinek védelme alatt (*per silvas semet occultarunt*), csellel kezdték meg a támadást. Ezt aztán nem írja

¹²³ *Freisingeni Otto*: id. m. 369.

¹²⁴ A cseh gyepekre vonatkozólag vö: *H. Jireček*: *Das Recht im Böhmen und Mähren*. Prága 1885. I. 5—11. lap, *H. Jireček*: *Prove, Prága* 1904. 20, 93, 216—223, 289, 352. lap. A lengyel gyepekre vö: *J. Pervejk*: *Szlavanje in vzaimnija odnosienia i Szviasi* Warszawa. 1886. I. 158—159. lap. V. Brandl: *Glossarium*. Brünn. 1876. 58, 324, 796. lap.

¹²⁵ V. *Szergejevics*: *Drevnosztyi ruszkova prava*. Sz. Peterburg 1903. III. 705. lap. v. *Sztorozsaj*: *Zaszjecsnyja knyigi kak istori — kogeograficeszkij archeologicseskij isztocsnyik*. 1892.

¹²⁶ Csehekre lásd: *H. Jireček*: *Prove, Praha* 1904. 21, 43—44, 216—225 lap; a lengyelekre: *J. Pervejk*: id. m. 158—160. lap; oroszokra: *K. V. Bazilevics*: id. m. 92—95. lap.

¹²⁷ *Długoss*: *Histor Polon*. II. 169—70. lap. — Ehhez hasonlótl találunk István I. 8. törvényében, ahol a király elrendeli, hogy a vasárnap ökörrrel dolgozótól az állatot el kell venni és elfogyasztásra a várnépnek kell adni. Ugyanez a helyzet állt fenn a ló esetében is, csakhogy ezt megválthatta ökörrrel.

le részletesen, hanem mintegy köztudomású dolgot azzal jellemez, hogy úgy hajtották végre, amint a szlávok szokták (ut assolent Sclavi).¹²⁸

A magyar és szláv államok függetlenségi küzdelmei a német keleti hódítások ellen katonai sikert eredményeztek. Ebben nem kis szerepe volt annak, hogy ezen államok hadművészete a határvédelmi taktika legtökéletesebb rendszerét képviselte, amelyet a lőpor használatát nem ismerő korban fel lehetett fedezni.

¹²⁸ Annales Altahenses Maiores, MGSS. XX. 796. lap.